

HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

De liefde voor taal van Imme Dros

De Socrateslezing
van Hans Achterhuis

De Amazone-Indianen

Het wereldburgerschap

NUMMER 2
FEBRUARI 1993
PRIJS: F4,75

IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

48-STE JAARGANG
NUMMER 2
FEBRUARI 1993

Redactie-adres:
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145.

Redactie-secretariaat:
Alice Dessens (tst. 34)

Kantooradres:
Nieuwegracht 69A,
3512 LG Utrecht.
Fax: 030 - 367104

Redactie:
Hes van Huizen (hfred)
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving:
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Offset Utrecht BV

Redactiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Marc Hermesen

Abonnement:
Een jaarabonnement kost f 37,50
Bel 030 - 318145 (Toestel 28)

Leden van het
Humanistisch Verbond
ontvangen het blad gratis.

Advertentietarieven:
De tarieven van febr. 1988
zijn van kracht. Een folder
is op aanvraag verkrijgbaar.

Foto omslag:
Chris Pennarts

**HET VOLGENDE
NUMMER**
VERSCHIJNT BEGIN MAART.
KOPIJ VOOR DIT NUMMER
MOET UITERLIJK 15 FEBRUARI
IN HET BEZIT VAN DE REDACTIE
ZIJN

Bestellen van het winternummer over lust

De belangstelling voor het speciale winternummer over lust is erg groot. Rond de 3000 mensen vroegen een exemplaar aan via de giro en de indruk is dat het nummer via de kiosken en boekhandels ook goed is verkocht. Tot nu toe hebben 250 lezers naar aanleiding van dit nummer of na het proefabonnement een jaarabonnement op de Humanist genomen, en 30 werden gelijk lid of medelid van het Humanistisch Verbond (en ontvangen het blad dus automatisch). U kunt het lust-nummer nog bestellen via de giro. Maak dan f 8,45 (f 5,95 plus porti) over op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van 'Humanist-lust'. Het adres op uw giro-afschrijving geldt als het verzendadres. Wilt u meerdere exemplaren? Maak dan evenzovele keren het bedrag van f 8,45 over als u exemplaren wilt hebben. Extra bestellingen zijn mogelijk zo lang de voorraad strekt.

Kwaliteit en prijs

De laatste twee jaar zijn aanzien en inhoud van de Humanist ingrijpend veranderd. Zo telt het blad nu meer pagina's waardoor de lezer een grotere variatie van informatie wordt geboden. Verder oogt de Humanist sinds begin vorig jaar aantrekkelijker met een full colour-omslag, zodat het ook in de kiosk de concurrentie met andere bladen goed aankan. En onlangs werd de kwaliteit van het papier verhoogd. U als lezer krijgt door deze kwaliteitsverbeteringen een veelzijdiger, kleurrijker en boeiender blad in handen. Gezien het succes van de proefabonnementenactie (meer dan 3700 namen de proef) en de grote belangstelling voor het laatste winternummer van de Humanist over het onderwerp 'lust' (tot nu toe bestelden meer dan 2500

mensen het lust-nummer via de giro) waarderen veel lezers dit ook. Ondanks al deze verbeteringen in kwaliteit is de prijs die abonnees voor de Humanist echter hetzelfde gebleven: slechts f 30,- voor een heel jaar. Met ingang van dit jaar is een verhoging van de prijs van een abonnement dan ook niet meer te vermijden.

Een jaarabonnement kost nu f 37,50. Voor instellingen en organisaties die minimaal 25 exemplaren op één adres willen laten bezorgen, geldt een speciaal tarief. Dit staffelabonnement kost f 30,-. U kunt zo'n abonnement aanvragen bij het redactiesecretariaat.

IN DIT NUMMER

VERTWIJFELING OVER JOEGOSLAVIE

6 en 7

Bosnië brandt. Haat, verkrachting en moord wekken onze verontwaardiging. Maar al die ellende maakt ook moedeloos. Waarom doen we niets? Wat kunnen we doen?

IMME DROS' LIEFDE VOOR TAAL

8 t/m 12

Voor haar is taal alles. Beeld, klank, ritme, betekenis. Een gesprek met de meest bekroonde schrijfster van kinderboeken in Nederland.

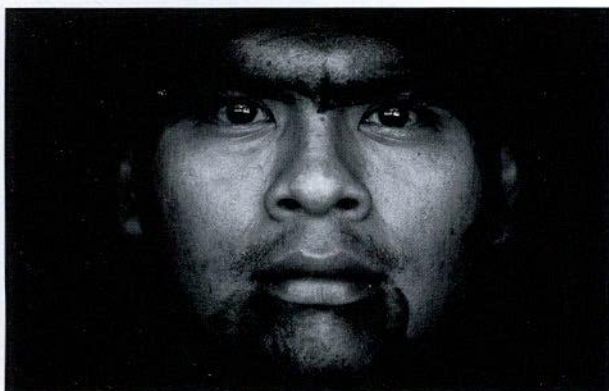
DE SOCRATESLEZING VAN HANS ACHTERHUIS

'Mensbeeld en techniek' is het thema van **14 t/m 20** de Socrateslezing die de bekende filosoof Hans Achterhuis eind vorig jaar hield. In deze Humanist de integrale tekst van deze boeiende lezing.

EEN NIEUWE MANIER VAN DENKEN 26 en 27

Oorlogen, vervolgingen, moorden: het zijn geen rampen die ons overkomen maar die door de mens zelf worden veroorzaakt. We moeten anders gaan denken, anders met elkaar omgaan.

ONDER AMAZONE-INDIANEN

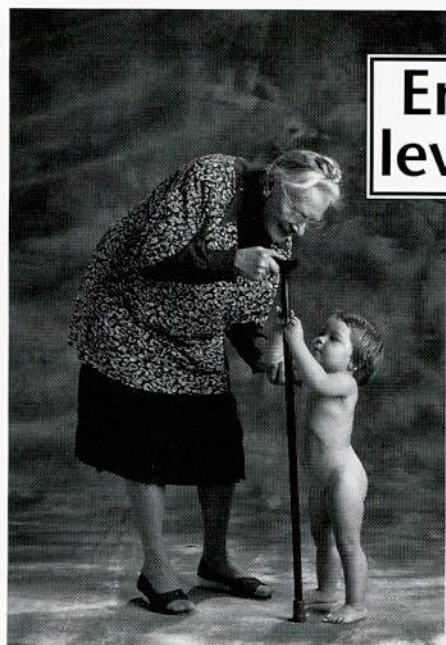

Twintig maanden lang woonden Marion Hoekveld en Michel Pellanders in de dorpen van verschillende Indianenvolken in het Amazonegebied. Deze maand verschijnt hun boek Mekarôn. Voor lezers van de Humanist met fikse korting verkrijgbaar.

22 t/m 24

EN VERDER

HV-Nieuws op	5, 30 en 31
Een Humanist op pagina	25
RTV-programma's op	28 en 29

Er is wel degelijk leven na de dood.

Als een leven ophoudt, gaat Het Leven door. Al wat u tijdens uw leven de moeite van het ondersteunen waard vond, moet het zonder uw steun doen. Neem daarom maatregelen. Maak een testament. En als het Humanistisch Verbond u iets waard is geweest, denk eens na over een legaat aan het Steunfonds Humanisme. Vraag gerust meer informatie, met de onderstaande bon is dat heel gemakkelijk.

**STEUNFONDS
HUMANISME**
POSTBUS 114, 3500 AC UTRECHT
TELEFOON 030 - 31 81 45
BANK C&E 69.97.10.889

GIRO 6168

Ja, ik wil meer informatie over legateren aan het Steunfonds Humanisme.

Naam:

Telefoon: Adres:

Postcode: Woonplaats:

In een envelop zonder postzegel zenden naar:

Steunfonds Humanisme. Antwoordnummer 2181, 3500 AC Utrecht.

VPRO-Standplaats in Ghana, samen met HIVOS

Het VPRO-radioprogramma Standplaats wordt tot april opgenomen in Ghana. De journalisten Marie-Annet van Grunsven en Wim Noordegraaf maken een rondgang langs het Ghanese bedrijfsleven en bekijken in het bijzonder de cacao-export. Standplaats Ghana is elke vrijdag te beluisteren op Radio 1 van 9.05 uur. Standplaats Ghana is onderdeel van een grote publiekscampagne van HIVOS in april dit jaar. Centraal in deze campagne met de titel 'open voor Afrika' staat de handel met Afrika en de Afrikaanse cultuur.

Stelling

'Er zijn meer aanwijzingen dat de Schep- per door de mens is geschapen dan dat er aanwijzingen zijn dat het omgekeerde het geval is', was de stelling van F.R. van der Leij (Rijksuniversiteit Groningen).

HV-Vrouwendag over WOEDE

De landelijke vrouwendag op 6 maart zal dit jaar in het teken staan van woede, met name de woede van vrouwen. 's Morgens zal dit thema worden belicht in drie lezingen vanuit het politieke, psychologische en persoonlijke perspectief. Hiervoor zijn achtereenvolgens uitgenodigd: Greetje den Ouden, Corrie Stokman en Carla Boogaards.

Greetje den Ouden is lid van het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond en voorzitter van de Emanicipatieraad. Zij hield in 1989 de Socrateslezing over 'Humanisme en Feminisme'.

Corrie Stokman is andragologe - ook wel 'veranderingsdeskundige' genoemd - en werkzaam bij de Triade (voorheen o.a. de Born) waar ze al jarenlang vrouwen in bestuursfuncties begeleidt.

Carla Boogaards publiceerde onlangs haar eerste roman. Eerder werd ze vooral bekend door haar performances, waarmee ze ook op de vrouwendag haar woede tot uitdrukking zal brengen.

Na de lunch is er keuze uit de volgende workshops:

- gespreksgroepen: met andere vrouwen praten over woede, al dan niet aan de hand van enkele vooraf geformuleerde vragen;
- drama: het uitbeelden van machtsverschillen en veranderingsmogelijkheden uitproberen;
- taaldrukken: praten en schrijven over eigen ervaringen met woede en met behulp van een simpele drukmethode hiervan een eigen boekje maken.

Voor iedereen die eens lekker van zich af wil zingen wordt de dag afgesloten met 'smartlappengezang' onder leiding van Mies Louman en met ondersteuning van een heuse accordeoniste.

Wilt u deze dag bijwonen, dan kunt u zich opgeven door f 12,50 te storten op girorekening 197930 van het Humanistisch Verbond te Utrecht onder vermelding van 'Vrouwendag 1993'. U krijgt dan verdere informatie toegestuurd.

De vrouwendag zal plaatsvinden in het **Aristo zalencomplex, Brennerbaan 150 te Utrecht (Lunetten)** - dus niet in het Sint Bonifatiuscollege zoals in de vorige Humanist werd gemeld. Deze lokatie is goed met het openbaar vervoer te bereiken. Wilt u meer informatie over deze dag? Bel dan 030-318145 (Bea van Berkel).

Humanistisch Verbond verhuist

Eind januari is het Humanistisch Verbond verhuist van het Oudkerkhof in Utrecht naar de Nieuwegracht, ook in het centrum van Utrecht. Het complete adres is: Nieuwegracht 69 A, 3512 LG Utrecht. Het postadres blijft hetzelfde:

Postbus 114, 3500 AC Utrecht en dat geldt ook voor het telefoonnummer 030-318145 en het faxnummer 030-367104. In het voorjaar zal een open dag in het nieuwe gebouw worden gehouden voor actieve leden.

Waar halen ze de raad vandaan?

Op vrijdag 30 oktober promoveerde Ton Jorna aan de Universiteit voor Humanistiek op het proefschrift 'Raad geven'. Vraag die in zijn lijvige studie centraal staat, is op grond waarvan hulpverleners raad weten met levensproblemen van cliënten. Waar halen zij die raad vandaan?

De mogelijkheid om raad te geven in de huidige maatschappij wordt door sommige filosofen in twijfel getrokken. Zo zag de cultuurfilosoof Walter Benjamin een wereld van permanente verandering ontstaan waarin de mogelijkheid om raad te geven volstrekt denkbeeldig zou zijn geworden. In Nederland werd deze bewering door Okko Warmenhoven toegepast op de hulpverlening. Hij vroeg zich af of alle nadruk die de hulpverleners leggen op methoden en technieken niet getuigt van radeloosheid.

Ton Jorna legt deze visie naast die van anderen, onder wie Martin Buber en Rai-

ner Maria Rilke, en geeft het verband met de actuele praktijk van geestelijk begeleiders. In die praktijk kunnen raadgevers gebruik maken van tal van 'zijnswijzen' die de mens ter beschikking staan: zintuiglijk, lijfelijk, gevoelsmatig, intellectueel en - primair - spiritueel. In het boek komen tien hulpverleners aan het woord vanuit een geestelijke dimensie en gericht op zingeving met cliënten werken.

'Raad geven' kost f 65,- en wordt uitgegeven door College Uitgevers, Humanistische Bibliotheek. Verkrijgbaar bij de boekhandel. ISBN 90-5256-076-5.

Rekenschap over architectuur

We leven in een tijd waarin vele menselijk-culturele activiteiten de vorm hebben aangenomen van een industrieel en commercieel bedrijf. Hun relatie met de *condition humaine* is nauwelijks meer zichtbaar. Ze bestaan, zo lijkt het, enkel nog als een neutraal en zakelijk spel van krachten. Dit geldt zeker ook voor het bouwen. Men kan zich afvragen of een activiteit die zo wezenlijk is voor de kwaliteit van het menselijk samenleven, inderdaad kan worden overgelaten aan de louter economische en technische dynamiek. Heeft het bouwen niet ook te maken met zin en betekenis in het dagelijks bestaan van de mensen die die gebouwde wereld bewonen?

Architectuur kan worden gezien als de traditie waarin de culturele dimensies van het bouwen praktische gestalte krijgen in het vormgeven van de menselijke ruimte. Tegen de achtergrond van het huidige bedrijfsmatige bouwen is het niet verwonderlijk dat deze traditie meer en meer in de schaduw komt te staan. De projectontwikkelaar lijkt de plaats van de bouwmeester te hebben overgenomen.

In het inleidend artikel opent Herman Coenen een perspectief waarin de menselijke context van het architectonisch proces zichtbaar kan worden gemaakt. Aansluitend toont een drietal verhalen de architectuurwereld van binnenuit. Jo Coenen beschrijft de vaak eenzame positie waarin de architect zich bevindt. Benno Premisla laat horen, hoe belangrijk de binnenhuisarchitectuur is als middenstuk tussen het ontwerp van de architect en gebruik door de bewoner. Fons Elders schetst vervolgens de lotgevallen van zijn idee voor een woningbouwproject waarin individuele en sociale ruimte met elkaar geïntegreerd konden worden: het Amsterdamse Vierwindenhuis.

U kunt Rekenschap bestellen door f 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates Utrecht, onder vermelding van 'Rekenschap december 1992'. Een abonnement kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs is f 45,- (4 nummers). Wacht met betalen s.v.p. op onze acceptgirokaart. Nieuwe abonnees ontvangen gratis het boek 'Welzijn zonder grenzen - sociaal-culturele aspecten van de Europese integratie'.

EEN AANKLACHT

In wat eens Joegoslavië was, wonen geen 'mensen' meer maar Bosniërs, Serviërs en Kroaten, rooms-katholieke of Grieks-orthodoxe christenen en islamieten. Wat tot voor kort vreedzaam samenlevende burens waren, zijn elkaar hatende moordenaars en verkrachters geworden. Dit is een aanklacht tegen de mensheid.

Als ergens vuur brandt, houdt de brandweer toeschouwers op een afstand. In Bosnië woedt een heftig vuur. Wij kunnen als individuen niet direct aan het blussen daarvan meedoen. Maar daarmee houdt de vergelijking op. Want dat vuur daarginds wordt vanuit veel plaatsen elders gevoed. Materieel, maar ook geestelijk. Met oorlogstuig en benzine, maar ook met denkbeelden over nationaliteit en geloof.

Wanneer etnische herkomst en godsdienst gaan overheersen over het menszijn van mensen, staan haat en vijandschap het vreedzaam samenleven van mensen in de weg. Dit soort vreemdelingenhaat beperkt zich niet tot het voormalige Joegoslavië.

Alleen al wat er van dit soort ellende op de wereld op het beeldscherm zichtbaar voor ons wordt gemaakt, is genoeg om je even moedeloos als verontwaardigd, even verontwaardigd als moedeloos te maken.

Dit is een oproep om het noch bij het een noch bij het ander te laten, maar onze energie te richten op datgene waarop wij direct invloed kunnen uitoefenen. Dat zijn vooral twee dingen: de vreemdelingenhaat tegengaan in eigen land en onze grenzen openstellen voor mensen die elders worden vervolgd. Die twee hangen nauw samen.

Ons vermogen om slachtoffers van vreemdelingenhaat elders hier een veilig heenkomen te bieden, wordt begrensd door het bestaan van vreemdelingenhaat in ons eigen land. Door de vreemdelingenhaat aan te pakken in eigen land, vergroten wij onze mogelijkheid om daadwerkelijke hulp en steun te bieden aan de slachtoffers van vreemdelingenhaat elders in de wereld. Het Humanistisch Verbond heeft dan ook de oproep van het Comité Vluchtelingen Bosnië-Herzegovina ondersteund om onmiddellijk 5000 ex-gedetineerden uit de kampen in Bosnië-Herzegovina in Nederland uit te nodigen. Voor het aanpakken van vreemdelingenhaat zijn wij niet afhankelijk van anderen. Dat kunnen we zelf doen, in onze eigen omgeving, met onze burens.

Zo kunnen wij van mens tot mens het bluswater doorgeven naar hen die dat het meeste nodig hebben om het vuur van hun onderlinge haat te doven.

Jan Glastra van Loon,
algemeen voorzitter,
namens het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond

Op zondag 21 maart, de internationale dag tegen racisme en vreemdelingenhaat, zal in Amsterdam vanaf 14.00 uur een landelijke demonstratie tegen racisme plaatsvinden. De demonstratie wordt georganiseerd door het Comité 21 maart, waarin ook het Humanistisch Verbond deelneemt. Op dezelfde dag worden ook in negen andere Europese steden demonstraties gehouden. In de week daaraan voorafgaand wordt door middel van diverse lokale activiteiten de strijd tegen de intolerantie onder de aandacht van de individuele burger gebracht.

Het Humanistisch Verbond organiseert op zaterdag 20 maart een symposium over de multiculturele samenleving in De Rode Hoed in Amsterdam.

Vertwijfeling en walging

De vreugde over de afloop van de Koude Oorlog is omgeslagen in vertwijfeling en walging door de toestand in Joegoslavië. Europa beleeft een fiasco want het doet niets - of in ieder geval veel te weinig - nu in Bosnië de mensenrechten met voeten worden getreden. Sinds 1945 hebben wij in Europa dergelijke gruwelijkheden niet meer gekend.

Deportaties, verkrachtingen, concentratiekampen, uithongering van steden, beschietingen van weerloze burgers zijn aan de orde van de dag. In golven komt de verontwaardiging over ons heen, die leidt tot de uitroep: doe iets! Maar er gebeurt niets. Natuurlijk, er wordt onderhandeld in Genève, maar de moraal legt daarbij het loodje. Want hoe kun je met droge ogen aan de ene kant onderhandelen met lieden - zoals de Servische leider Karadzic - die aan de andere kant als oorlogsmisdadiger worden bestempeld?

Wie geen enkel risico wil open om tegen dit geweld en verkrachting van waarden iets te doen, wordt er zelf door aangetaast. Cynisme en onverschilligheid zijn het gevolg. In de Balkan is het altijd zo geweest, hoort men dan verkondigen. Alsof er geen mensenrechten-verdragen bestaan, alsof wij in Europa via de Hels-

inki-principes niet plechtig hebben afgesproken elkaar niet meer de schedel in te slaan en geen mensen te deporteren. Om over het verkrachten van vrouwen nog maar te zwijgen.

Normaliter kan men de vraag van het eigen risico grotendeels ontlopen door eerst te wijzen naar vreedzame conflict-oplossing, geweldloze actie, het sturen van vredesmissies en storten van een paar tientjes op een girorekening. Maar als dat allemaal niets uitmaakt? Als blijkt dat na de Koude Oorlog rassewaan en nationalisme de overhand kunnen krijgen op rede en gecalculeerd gedrag en dat ook in Europa oorlog weer normaal wordt? Wat dan?

Dan is het geboden zelf risico's te nemen, en ook bereid te zijn militaire macht te gebruiken. Anders dreigen mensenrechten een uitzondering te worden en rechtsverkrachting regel. Andere landen moeten bereid zijn in internationaal verband mee te doen met een eenduidig doel: het tegengaan van de grofste schendingen van de mensenrechten. En niet om een politieke regeling op te leggen, die moeten de volkeren in Joegoslavië uiteindelijk zelf bereiken.

In de discussie in Nederland is dat punt vaak uit het oog verloren. Het gaat niet

alleen om de vraag - hoe belangrijk ook - of militair geweld in dit geval aanvaardbaar is. Het gaat ook om de vraag of dat militaire ingrijpen iets aan de verbetering van het lot van de mensen daar kan bijdragen.

Het is immers op zijn minst amoreel alleen op ingrijpen te hameren zonder te weten wat dat op zou lossen. Het gaat om iets anders dan een gebaar om het eigen geweten gerust te stellen. Maar aan die vraag komen we niet eens werkelijk toe. Want de internationale politiek wordt er door de publieke opinie in de verschillende landen niet werkelijk toe gedwongen. En de belangen schijnen voor veel machthebbers helaas zo veel minder duidelijk te zijn dan in de tijden van de Golfoorlog. Je mag alleen maar hopen dat de mensen in Europa in gaan zien dat zij hun regeringen moeten dwingen zich tenminste aan een paar eigen principes te houden. Anders raken we verder in een moeras waarin onze waarden en belangen verzompen en verzuipten.

Maarten van Traa
voorzitter van het Humanistisch Overleg
Mensenrechten (HOM)

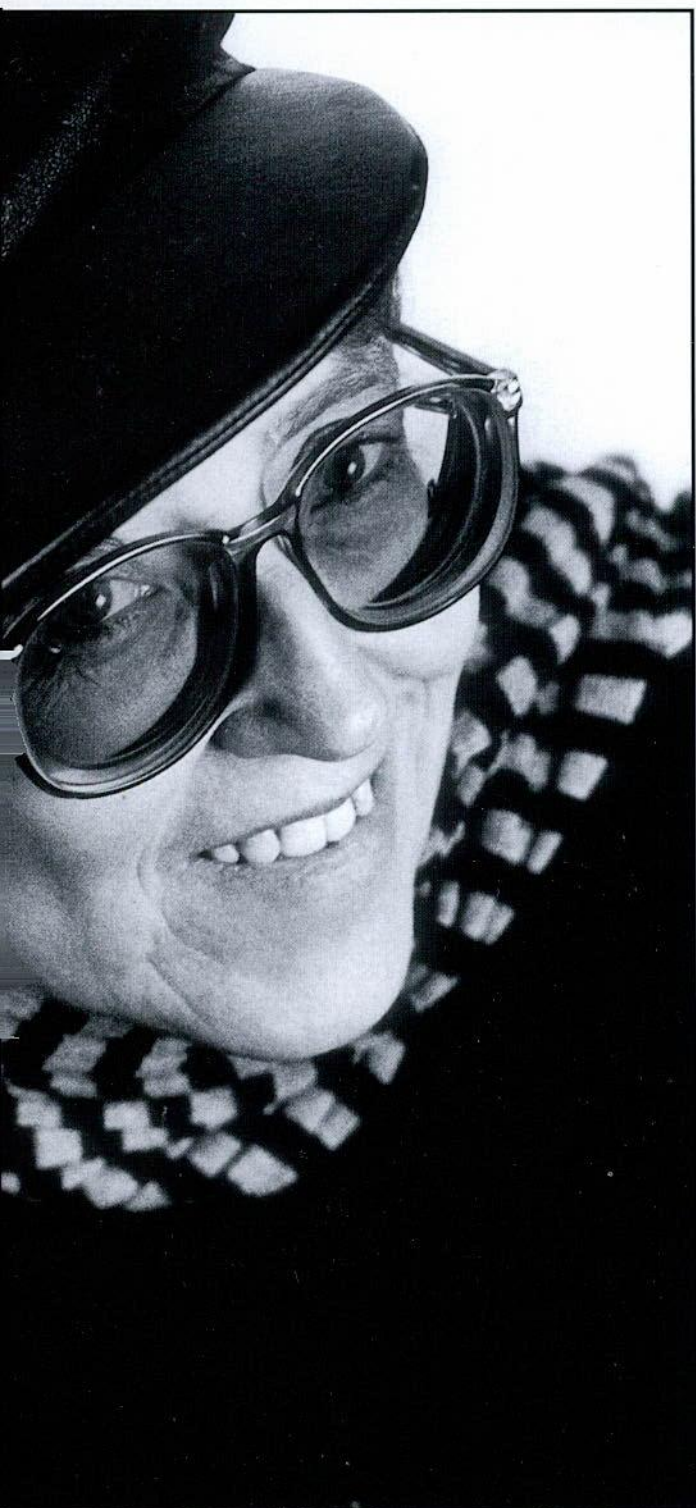
De liefde voor taal va

door Ingeborg van Teeseling

foto's: Chris Pennarts

schrijfster Imme Dros

Ze is met zeven Zilveren Griffels de meest bekroonde schrijfster van kinderboeken in Nederland.

Ze schrijft met groot gevoel voor de intensiteit die je met taal kunt oproepen. En vindt de jeugd de beste periode in een mensenleven om over te schrijven. Want "als kind ben je op een voortdurende ontdekkingsreis", zegt Imme Dros.

Een gesprek over taal die je kunt proeven, zien en ruiken.

Mijn ouders dansen sierlijk passen en figuren die ze al leerden voordat ik bestond. Ik denk aan mijn ouders die jong waren, aan mezelf toen ik klein was. Wat dacht ik, wat denk ik nu dat ik toen dacht? En wat zal ik veel later denken dat ik nu denk? Ik zit voor lege vellen papier en schrijf de woorden die er nog niet zijn, maar die alles voor me zullen vasthouden zo lang ik wil.

Dit schreef Imme Dros in 'De reizen van de slimme man' en ze won er een Zilveren Griffel mee. Eén van de zeven, een ongehoord hoog aantal in de Nederlandse jeugdliteratuur. Imme Dros is nu 56 en heeft meer dan dertig boeken op haar naam staan. Behalve de Griffels kreeg ze in 1983 de Nienke van Hichtumprijs voor 'En een tijd van vrede', waarna ze vijf jaar later ook nog de Woutertje Pieterseprijs won voor 'Annetje Lie in het holst van de nacht'. Vorig jaar verscheen van haar een nieuwe vertaling van Homerus' Odyssee, waarmee ze door de volwassen critici als schrijver opeens een stuk serieuzer werd genomen. Volgende maand komt van haar 'De jongen met de kip' uit.

Als je Imme Dros vraagt naar de reden waarom ze kinderboeken schrijft, citeert ze met instemming Oscar Wilde, die zei dat er maar twee soorten boeken zijn: goed geschreven boeken en slecht geschreven boeken. "En toevallig bevalt de vorm van het kinderboek me goed.

Maar uiteindelijk is het onbelangrijk. Voor wie je ook schrijft, je moet altijd tot het uiterste van je kunnen gaan."

Toen in 1988 'Annetje Lie' bekroond werd met een Zilveren Griffel, was juryvoorzitter Jan Blokker het daar van harte mee eens. In zijn rapport stelde hij zelfs voor het onderscheid tussen kinder- en volwassenenliteratuur maar op te heffen. 'Elk goed boek bezit een geheim. Een goed kinderboek wil je ook hebben als je zelf geen kind meer bent. Dat soort boeken schrijft Imme Dros.'

Imme Dros neemt haar lezers, wie dat dan ook moge zijn, meer dan serieus. Soms moet je iets twee of drie keer lezen voor je begrijpt wat er staat. Maar altijd is het mooi geschreven, met groot gevoel voor de intensiteit die je met taal kunt oproepen. Haar hoofdpersonen leven dan ook met volle inzet. Ze denken na, tobben soms over zichzelf en de wereld om hen heen en vragen zich af waarom De Anderen het schijnbaar zoveel makkelijker hebben dan zijzelf. In de loop van een boek doen ze hartstochtelijke pogingen om te leren leven met de mogelijkheden die ze hebben, worden ze de mensen die ze zijn. Imme Dros: "Ieder mens maakt zijn eigen leven, zijn eigen verhaal. En wat je bedenkt kun je nooit verliezen. Wat je bedenkt dat ben je zelf."

Schrijvers zijn moeilijke mensen. Ze hebben zelf al zoveel geschreven dat wat ze zeggen vaak een voetnoot bij hun werk wordt. Ook Imme Dros zal ons gesprek eindigen met de verzekering: "Mijn verhaal ligt in wat ik schrijf. Daaruit kun je lezen wie ik ben."

Vandaar de volgende proef op de som. Eerst een fragment uit één van haar boeken, gevolgd door wat ze zegt dat belangrijk is in haar leven. Het lijkt te kloppen. Waar haar hoofdpersonen zich veelvuldig en intens bezig houden met taal, doet Imme Dros dat zelf ook. Alles vindt er zijn begin en einde. Door taal verwerk je je kinderjaren in de oorlog, de dood van je broer. Taal kun je proeven, zien, ruiken.

Het verhaal van iemand die voor alles schrijfster is.

"Taal gaat over alles, is alles. Beeld, klank, ritme, betekenis. En zelfs daar gaat het bovenuit. Ik ben verliefd op taal. Al het mooie dat ik zie wil ik direct vertalen. De vervoering die me overkomt als ik een zin hoor die me bevalt! Taal is zoiets als een kind, zeker als je ermee werkt. Je bent er verantwoordelijk voor, moet zorgen dat er niks mee gebeurt. Dat het niet valt en zich bezeert, dat het genoeg zon krijgt. Die zorg.

Taal kan troosten. Toen een paar jaar geleden één van mijn broers verongelukte, kon ik niet meer schrijven en heb ik me vastgeklampt aan Homerus. Zijn woorden verzachtten de pijn, maakten het hanteerbaar. Voor schrijven heb je

Taal gaat over alles, is alles. Beeld, klank, ritme, betekenis. En zelfs daar gaat het bovenuit. Ik ben verliefd op taal.

altijd iets extra's nodig. Levenslust, plezier, energie. Meer dan je gebruikt voor simpelweg overleven. Ruzie maken en schrijven gaan niet samen. Net zo min als schrijven en rouwen. Je kunt maar één ding tegelijk."

'Ik kan het niet opschrijven, ik weet niet hoe dat moet.' *'Wat wil je opschrijven?'* *'Die dingen allemaal, al die dingen.'* *'Dingen?'* *'Die hier zitten, hier hier hier!'* *Ik sloeg tegen mijn hoofd, ik schudde mijn hoofd heen en weer. 'Ik krijg het er niet uit. Als ik het wil opschrijven, dan... ik kan het niet!'* Meneer Spruit knikte, schudde zijn hoofd, knikte. *'Toch moet je ergens mee beginnen. Hindert niet waarmee, als er maar iets staat, je kunt het later weggooien, maar je moet iets opschrijven. Vertel over je kamertje in Amsterdam, dan heb je een begin.'* *'Een begin van wat?'* *'Een begin van alles.'* *'En als het een fout begin is?'* *'Dan begin je weer opnieuw.'* (Uit: De reizen van de slimme man, 1988)

Imme Dros: "Terwijl je op zoek bent naar evenwicht, bepaalt uiteindelijk de vorm de inhoud. Maar je moet er voor zorgen dat geen van beide zich opdringt. Dat luistert heel nauw. Soms is er eerst een zin, soms een idee. Maar beide komen

rol in het verhaal. Maar er is meer. Het is een beetje een droef boek geworden, omdat ik toen nog heel erg bezig was met de dood van mijn broertje. Dat zette de toon, geeft mede de karakters vorm. Als je jezelf niet vrolijk voelt, is het risico groot dat de personen in je boeken ook een beetje toberig zijn.

Ik denk dat dat gevoel me bracht bij meneer Frank, de man die in het boek uit zijn hoofd, in het Grieks, de Odyssee declameert als hij past op de dan nog kleine hoofdpersoon. Toen ik Nederlands studeerde zat ik in Amsterdam op kamers bij een joodse mevrouw die Frank heette en me wel eens vertelde wat ze in de oorlog had meegemaakt. Dat maakte de combinatie, denk ik. Want ook de Frank in het boek heeft aan die tijd minder prettige herinneringen. En dat alles had weer te maken met de hoofdpersoon, Niels, de jongen die zijn taalgevoel ontdekt en schrijver wordt.

Er is een zin in een Engels liefdesliedje: *Some enchanted evening you will meet a stranger and you will hear his laughter across a crowded room.*

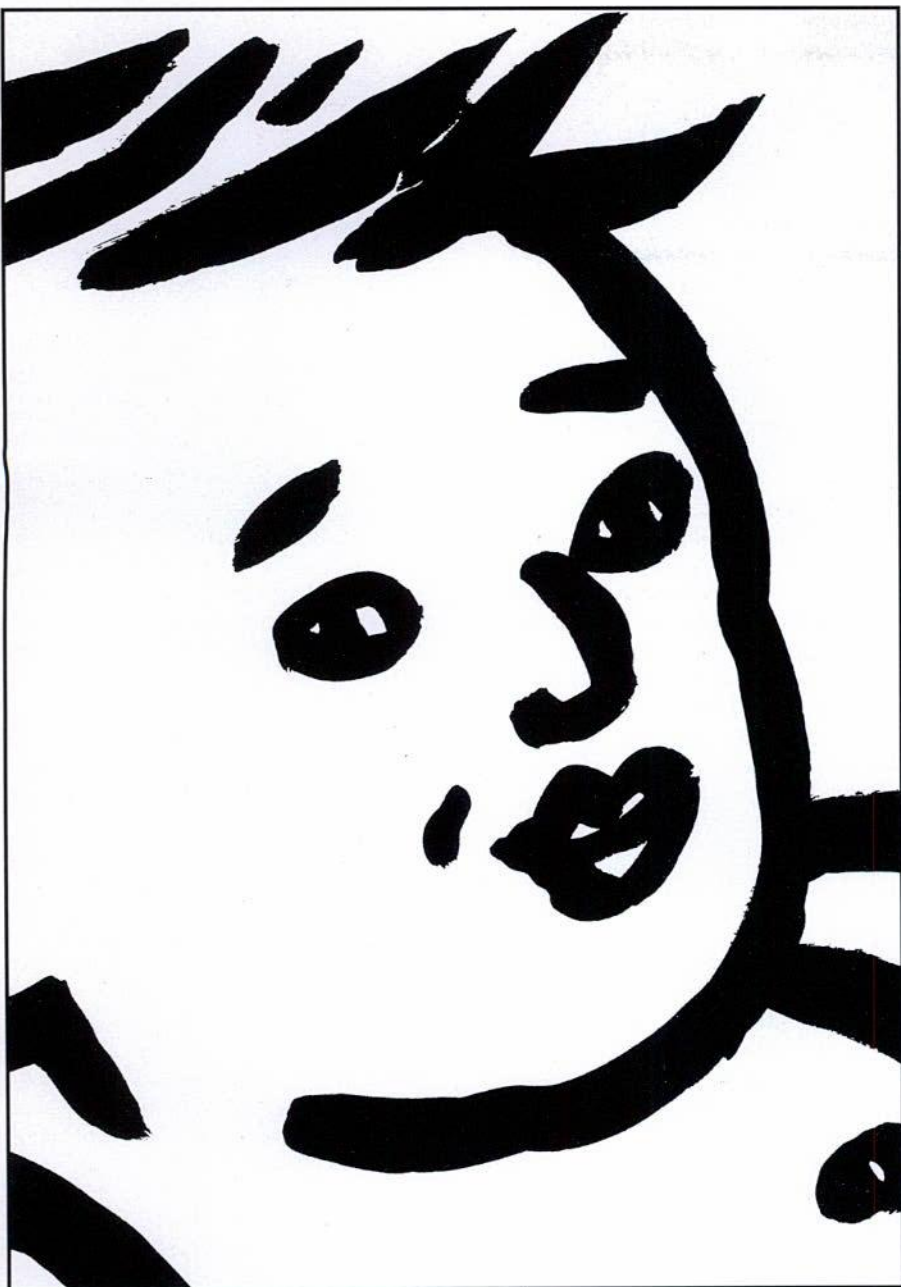
(Op een betoverende avond zul je een vreemdeling ontmoeten, en zijn lachen

De jeugd is de enige periode in je leven waarin je echt ogen hebt die echt zien. Als kind ben je op voortdurende ontdekkingsreis.

ergens uit voort; een sterke belangstelling die in je onderbewuste aanwezig was. Het begin kan een beeld zijn, een gesprek, een gezicht. Iets dat je aandacht trok en om een vertaling vroeg. Een voorbeeld: ik moest voor een verzamelbundel een verhaal schrijven over reizen. Waarschijnlijk is de volgorde in mijn hoofd toen als volgt geweest: wie is de ultieme reiziger? Antwoord: Odysseus. De volgende associatie was uiteraard de Odyssee, waardoor het metrum en het ritme van die tekst automatisch naar boven kwamen. En dus werd de eerste zin: 'Lang geleden toen ik klein was hielden mijn ouders van dansen en uitgaan.' Dat is bijna een hexameter, het metrum dat Homerus gebruikt. Zo kan een eerste zin ontstaan, in dit geval die van 'De reizen van de slimme man'. Vervolgens krijgt het verhaal vorm. Gedeeltelijk uit de associatie met de Odyssee en mijn liefde voor die tekst, speelt die een belangrijke

rol. Zeker, dat is een mysterie. Maar in ieder geval maak je op zo'n moment een keuze tussen dingen die bestaan, die je kunt aanraken, die er zijn. Een mens is een tastbaar iets. Schrijvers lijken te kiezen tussen lucht en lucht.

"Nee, natuurlijk niet. Alles is er al, je kunt niks maken dat er niet al is. Je enige gereedschap is dat wat bestaat. Klanken, gevoelens, ritme, beelden, woorden. Die zijn voorhanden. Wat je maakt is wat je bent. Daarom zijn schrijvers hier anders dan bijvoorbeeld schrijvers uit Japan. Hun uitgangspunt, hun wereld is anders. En dus zij zelf ook. Je tijd en je omgeving

Illustratie uit 'Van een vrouw die een huisje bouwde in haar buik'. (Juul van den Heuvel).

zijn alles bepalend voor wat je maakt. Jane Austen was in de negentiende eeuw een openbaring, maar zou nu waarschijnlijk niet meer worden uitgegeven. We vinden het ouderwets, het vertelt niks over nu, over wie wij zijn.

Vergelijk het met de regen. Die zal altijd een bedding zoeken waarin ze zich verzamelt. Op andere plekken zakt ze in de grond, maar in de bedding blijft ze, en stroomt. Zo is dat met schrijven ook. Als je in staat bent om het te horen, kun je er iets mee. Dan blijft de regen, het woord, het verhaal in je achter.

Iedereen heeft zo'n plek, iedereen is ergens gevoelig voor. Dat is talent. Neem een voetballer. Als hij goed is, ziet hij alles op het veld, voelt hij de tackles aankomen voor dat hij geraakt wordt. Net als een schaker. Die ruikt mogelijkheden, zwaktes bij zijn tegenstander, paniek aan de andere kant van het bord. Datzelfde heeft een schrijver met taal. Hij houdt ervan, kan er dronken van worden, het

kan alles overspoelen. Dan heb je al twee dingen: talent en interesse, en kom je vanzelf aan de derde vereiste: oefening. Want je gaat lezen, nog meer lezen, en probeert zelf eens wat. En zo vorm je jezelf. De interesse slijpt een bedding uit in je denken waarin van alles zich kan verzamelen. De vorm van die bedding en dus van je schrijverschap is heel persoonlijk. Voor mij geldt: zo compact mogelijk. Met het minimum het maximum suggereren, zowel inhoudelijk als in klank, ritme en beelden. En het één beïnvloedt het ander. Een bepaald verhaal vraagt om een bepaalde vorm en andersom."

Maar hoe weet je waar het over moet gaan, hoe je karakters heten, hoe ze zich voelen, wat ze doen en waarom?

"Waarom sla jij je benen over elkaar als je tegenover me zit, hoe komt het dat je iemand aan zijn manier van lopen kunt herkennen? Wat je doet is wat je bent. En wat je zegt en de manier waarop je taal

gebruikt ook. Ik ben het die schrijft. En dus kan het alleen maar dit worden.

Ik ben nu bezig met een nieuw boek. Dat heeft nog geen naam, nog geen verhaal, nog geen ritme, nog geen hoofdpersonen. Ik weet alleen dat het gaat over een kind dat een bos bloemen geeft aan haar moeder. Dat is het gegeven. Maar ik schrijf het, dus gaat het over mij. Over iets dat me overkwam toen ik klein was. Ik had een bos bloemen geplukt voor mijn moeder en omdat ik nog niet helemaal snapte hoe dat moest, was het geen mooie bos. Er zat gras bij en onkruid. Toen ik thuis kwam, wilde onze hulp in de huishouding 'm weggooien. Maar mijn moeder zette de bos in een vaas. En ik voelde me belangrijk. Dat is het gegeven. En zo is het nog helemaal niks. Het moet zijn vorm nog krijgen, dan pas zal het net zo belangrijk zijn als ik denk dat het is. Ik ben er erg mee bezig, vooral ook omdat mijn moeder erg ziek is. Dat zal er wel mee te maken hebben. Maar straks komt er een zin en kan ik het vertellen.

Vorm en inhoud stellen de eisen. Zodra je weet wat je onderwerp is, komt de vorm vanzelf. En in het schrijven doe je niets anders dan jezelf duidelijk maken waarom dit een belangrijk onderwerp voor je is, waarom het zoveel betekent. Dat is de reden waarom je schrijft."

Soms is er eerst een zin, soms een idee. Maar beide komen voort uit een sterke belangstelling die in je onderbewuste aanwezig is.

Je eigen bedenksels zijn belangrijker voor je dan de tekst. Je bent bang om iets te verliezen dat alleen maar in dromen bestaat. Nou laat ik je vertellen dat je nooit kunt verliezen wat je zelf bedenkt. Wat je bedenkt dat ben je zelf. (Uit: De reizen van de slimme man, 1988)

Op Imme Dros' verzoek mengt echtgenoot Harrie Geelen zich in de discussie. Of hij mij zal uitleggen hoe dat zit met schrijven. En dat wil ik wel, want voor Harrie Geelen bleef ik vroeger thuis. Of in ieder geval, voor wat hij maakte. 'Kunt u mij de weg naar Hamelen vertellen, mijnheer?', 'Q en Q' en 'Oebele'. De enige momenten waarop er bij ons met het hele gezin samen naar de televisie werd gekeken. "Bij schrijven denk je alleen: brengt deze zin me bij een volgende? Je stuurt de structuur. Sommige zinnen leiden het verhaal een kant uit die je niet op wilt op dat moment. Dan maak je een keuze of je dat laat gebeuren of niet.

Soms is het de inhoud die de weg aan- geeft, soms de versvorm die je gekozen hebt, of de maat. Je zoekt naar de orde, en die voel je vanzelf. Inhoudelijk zeker. In een verhaal over kabouters hoort bij- voorbeeld geen supermarkt. Zo werkt het eigenlijk altijd. Je schift; dit wel, dit niet, dit wel, dit niet. Die schifting is natuurlijk afhankelijk van je karakter. Jij vindt dingen kloppen die ik maar niks vind.

In dat proces van bouwen en weggooien ontstaat de inhoud. Of in ieder geval de handeling, de uitwerking van je algemene idee. Vaak weet je voor je gaat schrijven wel ongeveer waar het over moet gaan. 'De Trimbaan', een boek van Imme, gaat over een jongen die erachter komt dat hij homoseksueel is. Daar probeer je je van te voren iets bij voor te stellen. Hoe jij je zou voelen als je puber en homo was. Het gevoel dat je daarbij krijgt, helpt bij het schrijven. Want ook dat zuivert de tekst." Imme Dros: "En je probeert persoonlijke dingen algemeen te maken. Als een man een liefdesgedicht voor zijn vrouw schrijft, heeft dat meestal niets met litera- tuur te maken. Het is zo persoonlijk, zo iets tussen hen beiden dat ik het niet wil lezen, omdat ik me daardoor een indrin- ger zou voelen. Een schrijver vindt een manier om het daar bovenuit te tillen, om het universeel te maken. Hoe persoonlijk de uitgangsemotie dan ook geweest mag zijn."

Maar hoe kun je beoordelen of jouw ervaringen de moeite waard zijn om over te schrijven, om algemener te maken?

Harrie Geelen: "Wie heeft überhaupt wat meegemaakt, wat zijn ervaringen? Als ik mezelf vergelijk met iemand die in een concentratiekamp heeft gezeten, heb ik volgens de normen weinig meegemaakt. Maar wat heeft die gevangene feitelijk meegemaakt? Een paar gekken, hekken, sadisme. Is dat ervaring? En waarom is dat meer of beter dan de gebeurtenissen die iemand overkomen die een gewoon doorsnee rustig leven leidt? En buiten dat: het is niet zo dat je ervaringen nodig hebt om te kunnen schrijven. Of dat je kunt schrijven als je veel hebt meege- maakt. Dat heeft er niks mee te maken. Er kunnen tien mensen zijn die iets zien, maar alleen de schrijver kan het opschrij- ven. Wat weer niet wil zeggen dat hij het het diepst ervaren heeft. Dat hoeft hele- maal niet."

Hoe weet je dat je schrijver bent?

Imme Dros: "Doordat je schrijft. Net zoals je alleen een voetballer bent omdat je voetbalt. Het is geen opzet, niet iets waar je op een goede dag voor kiest. Het interesseert je, je vindt het vaker wel leuk dan niet, en dus doe je het."

Dan deed hij het boek open en las voor of hij deed zijn ogen dicht en declameerde, want hij kende hele bladzijden uit zijn hoofd. Ik lag te luisteren. Aan zijn stem

kon ik horen wat er gebeurde, ik hoorde de branding van de zee, het klotsen en kabbelen van het water rondom de boeg van de schepen, het ritselen van gras en bladeren, het zachte blaten van schapen in de verte en het fluisteren van de man- nen. (Uit: De reizen van de slimme man, 1988)

"Literatuur zet de tijd stil. Dat zie je vooral bij een schrijver als Homerus. Al die beschrijvingen; de zee, de inspannin- gen van de mannen om een boot op de kant te trekken, de kluwens distels die door de wind verwaaid worden. Dat ken ik vanuit mijn jeugd op Texel. Die haven waar hij het over heeft, is mijn haven. Homerus is geen oude man die duizenden jaren geleden leefde, hij is hier, staat naast me, en kijkt met mijn ogen. Harrie Geelen zegt: 'Het verschil is ook maar een bus mensen. Als je al die vaders ach- ter elkaar zet, in die paar duizend jaar.'"

Ze keek naar me door de damp van haar thee. Haar ogen zagen scherp, al hield ze nog zoveel van me. En ze kon me aan de overkant niet beschermen. Ze zou wel willen dat het leven gemakkelijker voor me was, een veilige plaats, zoals haar kamer, vol kleine, dierbare dingen, zon- der scherpe hoeken. Maar zo is het nu eenmaal niet. Voor niemand. (Uit: De zomer van dat jaar, 1980)

Waarom gebruik je meestal gegevens uit je vroege jeugd?

"Waarschijnlijk heeft dat met de oorlog te maken. Ik was tussen de drie en de acht jaar in die tijd, en daarna, toen ik net leerde lezen, kwamen de verhalen over de oorlog. In een tijd dat je de wereld net leert ontdekken, is dat veel tegelijk. Het leven was zo vol en zo chaotisch, erger nog dan nu. Die intensiteit. Iedereen was grofweg met hetzelfde bezig en dat schept een band. In de oorlog was je als kind ook belangrijker - in ieder geval was iedereen gelijker. Je ouders waren zelf ook bang en wisten heel goed dat ze je niet konden beschermen. Niet echt. Dat verandert je positie als kind. De

machtsverhoudingen werden anders omdat iedereen even kwetsbaar was. Je wordt leeftijdsloos en daar word je vrijer van.

Na de oorlog veranderde dat volledig, de breuk was absoluut. Daardoor is die oorlogstijd een duidelijk afgesloten periode, die je kunt overzien omdat er een begin en een eind aan zit. Dat vind ik blijkbaar prettig, ik schrijf niet graag over dingen die ik wellicht nog niet begrijp omdat ze nog te dichtbij zijn en ik er geen afstand van heb kunnen nemen. Mijn zicht wordt daardoor verstoord. Ik heb overzicht nodig.

Verder denk ik dat in het zaad alles zit, de ontwikkeling van de plant, de bloei en de aftakeling. Daarom is het ook zo interes- sant. Elk kinderboek heeft een open einde. Als je bij de laatste bladzijde bent, kun je wel gokken hoe het kind later zal worden, maar weten doe je het niet. En eigenlijk is die volwassenheid ook veel minder spannend, omdat het al iets is. Sprookjes doen het altijd: ze leefden nog lang en gelukkig. Een terecht einde. Want na de kindertijd wordt het veel voorspel- baarder dan het daarvoor was. De melk- boer met de rekening, het gaat lekken in de slaapkamer, en vervolgens krijgen we driehoeksverhoudingen, bedrog, leugens, moord, doodslag. Aardig, maar lang niet zo interessant. Dus meer dan je jeugd heb je volgens mij niet nodig als je schrijft. De jeugd is ook de enige periode in je leven waarin je echt open ogen hebt, die echt zien. Omdat je een vreemdeling bent en alles nieuw is. Als kind ben je op een voortdurende ontdekkingsreis. Volwasse- nen zijn verstandig geworden, die weten dat ze bijvoorbeeld geen schoenen moe- ten kopen die te klein zijn. Maar Ella in 'Ik wil die' wil gewoon die mooie rode schoenen, te klein of niet. Wat er daarna gebeurt is allemaal nieuw. Blaren, pijn, ongemak. Die ontwikkeling is voor mij als schrijver interessant. En kinderen maken die veel vaker en intenser mee dan volwassenen. Ze leveren gewoon meer stof."

Mensbeeld en techniek

DOOR HANS ACHTERHUIS

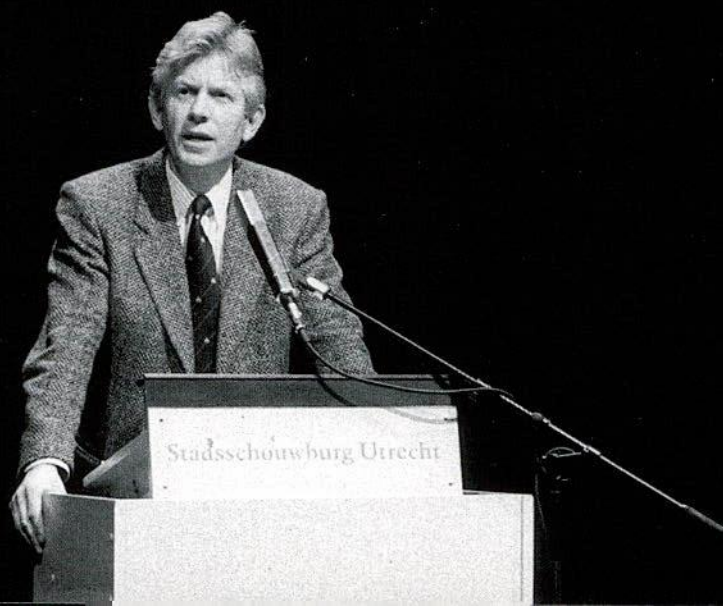

Op 8 december vorig jaar werd de negende Socrateslezing gehouden door Hans Achterhuis, hoogleraar filosofie aan de Universiteit Twente. Bijna 400 geïnteresseerden meldden zich voor de lezing. Helaas was er in de Blauwe Zaal van de Utrechtse Stadsschouwburg slechts plaats voor 260. Reden temeer om de tekst van de Socrateslezing integraal op te nemen in deze Humanist.

Hans Achterhuis was bijzonder hoogleraar vanwege de stichting Socrates bij de Landbouwwuniversiteit Wageningen. Hij benadrukt dat de techniek mens en maatschappij in hun diepste wezen verandert. Als voorbeelden noemt hij de zeer ingrijpende gevolgen van de uitvinding van het alfabetisch schrift, de klok en de computer.

Techniek is dus allesbehalve neutraal. Nieuwe technische vindingen beïnvloeden de mens meer dan geestelijke of politieke vernieuwingen. Alles wijst erop dat wat in onze cultuur technologische mogelijk lijkt, ook te gebeuren staat. Als dat niet verandert, bepaalt de technologie onherroepelijk wat voor mensen wij en onze kinderen zullen zijn, aldus Hans Achterhuis. Dit betekent dat we stil moeten staan bij wat er gebeurt in de techniek, en erbij moeten zijn.

De stichting Socrates wijst er op dat de discussie over deze Socrateslezing over 'Mensbeeld en techniek' zeer geschikt is om voort te zetten in gespreksgroepen van de afdelingen van het Humanistisch Verbond.

Voorzover ik dat kon nagaan in de eerder gehouden Socrateslezingen die tot mijn beschikking stonden en waarop ik mij voor mijn eigen verhaal oriënteerde, is er nog nooit eerder naar de naamgever van deze lezingen verwezen. Dat zal ik wel uitgebreid doen. Mijn lezing zal vooral gericht zijn op de interpretatie en uitwerking van een tekst van Socrates. Van Plato moet ik natuurlijk zeggen. Socrates heeft immers nooit een woord aan het papyrus toevertrouwd. Toch zal blijken dat er goede redenen zijn om de ideeën die Plato in ons geval aan Socrates toeschrijft, ook met de historische figuur van Socrates te verbinden.

Op de achtergrond van mijn verhaal zullen de vragen staan die in vorige Socrateslezingen, maar ook in de recente oratie van mijn opvolger als hoogleraar Humanistische Wijsbegeerte in Wageningen, aan de orde zijn gesteld. In de hoofdlijnen van deze eerdere betogen kan ik mij zonder moeite vinden. Met Trudy van Asperen deel ik bijvoorbeeld de argwaan tegen "de mythe van het onbegrensde zelf", met Wouter Achterberg wil ik pleiten voor een "humanisme zonder arrogantie", met Jan Glastra van Loon onderstreep ik met nadruk dat de mens "van nature een cultuurwezen is". Vanuit deze laatste constatering wil ik vanavond echter de nadruk leggen op onze materiële cultuur. Met name humanisten hebben snel de neiging om cultuur vooral op het terrein van de geest te localiseren. Soms lijkt het in zo'n wijze van benaderen of het bij het kiezen tegen de mythe van het onbegrensde zelf of vóór een humanisme zonder arrogantie om enkel mentale, ideële besluitvormingsprocessen en oriëntaties zou gaan. Zonder het belang hiervan te ontkennen wil ik vanavond in eerste instantie naar het materiële kijken. Daarbij besef ik dat dit, nu het denken van Marx tegelijk met het reëel bestaande socialisme ten onder lijkt te zijn gegaan, niet meer zo in de mode is. Daar wil ik dan graag tegenin gaan. Dat betekent niet dat ik bijvoorbeeld de oude basis-bovenbouw-problematiek als zodanig van stal wil halen. De idee dat de materiële basis van een samenleving bepaalt hoe de mentaal-culturele bovenbouw er precies uitziet lijkt mij een veel te dogmatisch uitgangspunt. Wel wil ik op twee zaken wijzen. In de eerste plaats lijkt het mij onmiskenbaar dat de materiële inrichting van een samenleving bepaalde wijzen van denken bevordert en bepaalde waardenoriëntaties en mensbeelden mogelijk, ja soms bijna dwingend en onontkoombaar maakt. Wie, dit is mijn tweede punt, deze waardenoriëntaties en mensbeelden afwijst, dient zijn keuze dan ook materieel tot uitdrukking te brengen. Concreet gezegd, de mythe van het onbegrensde zelf of het humanisme mét arrogantie passen goed bij bepaalde materiële ontwikkelingen in onze maatschappij. Wie voor een ander meer bescheiden humanisme kiest zal daarom deze materiële kanten van onze samenleving niet buiten schot kunnen laten.

Een laatste inleidende opmerking. Het zal degenen die mijn weg de afgelopen jaren enigszins gevolgd hebben, niet verbazen dat ik de materiële basis van onze maatschappij in de techniek en de technologische ontwikkelingen zoek. Met de Franse techniek socioloog Jacques Ellul ben ik van mening dat niet meer de economie, zoals dat volgens de analyses van Marx in de negentiende eeuw het geval was, maar de techniek materieel bepalend is in de samenleving van de late twintigste eeuw. De techniek is "l'enjeu du siècle", de inzet voor onze eeuw geworden. In de technologische ontwikkelingen wordt niet alleen beslist of wij er als mensheid straks nog

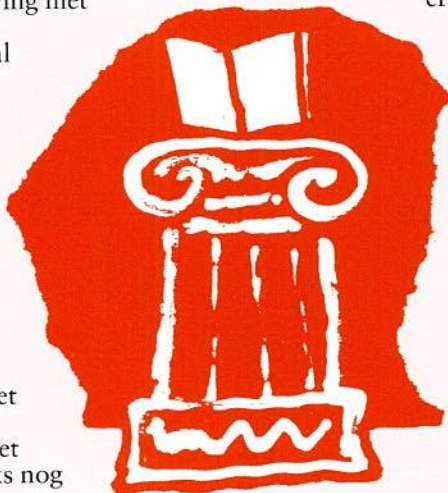
zullen zijn, of wij kunnen overleven oog in oog met de veelheid aan ecologische dreigingen, maar vooral ook wie wij zullen zijn, aan welk beeld van de mens wij gestalte zullen (kunnen) geven.

De techniekkritiek van Socrates

Maar nu, zoals beloofd, eerst de stem van Socrates. De vader van het westerse humanisme zag, minstens even scherp als Marx in de vorige eeuw en veel scherper dan de meeste andere humanistische denkers, hoe de techniek de mensen verandert, hoe zij nieuwe mensen schept. In de dialoog 'Phaedrus' denkt hij uitgebreid na over de anthropologische en maatschappelijke gevolgen van de uitvinding van verschillende technieken, die volgens de mythe aan de Egyptische godheid Theuth worden toegeschreven. Socrates ziet al helder wat hedendaagse techniekkilosophen en historici benadrukken, namelijk dat de uitvinding van het alfabetisch schrift de belangrijkste en meest bepalende van deze technieken was. Daarvan vertelt hij hoe Theuth zijn uitvinding aan de Egyptische koning Thamus aanbod met de volgende woorden: "Hier, sire, hebben we nu een leervak dat de Egyptenaren verstandiger zal maken en dat hun geheugen zal verbeteren: mijn uitvinding is een toverdrank voor geheugen en verstand." Thamus vindt echter dat de uitvinder-god een te simpel reclamepraatje voor zijn geesteskind heeft gehouden. In zijn antwoord komen de bezwaren van Socrates tegen de nieuwe uitvinding duidelijk naar voren. "O, kunstvaardigste Theuth, de ene is het gegeven de kunsten in het leven te roepen, de andere uit te maken in hoeverre ze nuttig of schadelijk zullen zijn voor hen die ze zullen aanwenden. Zo is het ook met u: gij zijt de vader van het schrift, en in uw vaderlijke genegenheid schrijft ge uw kind een kracht toe die het tegendeel is van wat het werkelijk vermag. Want uw uitvinding zal in de ziel van hen die haar leren, vergetelheid doen ontstaan, doordat ze zullen verwaarlozen hun geheugen te oefenen. Door hun vertrouwen in het schrift zullen ze immers het middel om zich iets te herinneren buiten zichzelf gaan zoeken, in vreemde lettertekens in plaats van in zichzelf, door zelf hun geheugen in werking te stellen. En zo is uw uitvinding een toverdrank, niet voor het geheugen, maar voor een vaag zich-te-binnen-brengen. Van de wijsheid biedt gij uw leerlingen de schijn, niet de werkelijkheid: veel-belezenen kunt ge er van maken, maar hun lezing zonder lering zal alleen tot gevolg hebben dat ze veelweters zullen lijken, terwijl ze, negen keer op tien, onwetenden zullen zijn... en daarbij nog lastig in de omgang: want in plaats van wijzen zijn ze waanwijzen geworden."

Het zal duidelijk zijn dat Socrates niet enthousiast op de nieuwe techniek reageert. De persoonlijke contacten tussen mensen lijken hem erdoor in gevaar gebracht en het

vertrouwen op de nieuwe technische mogelijkheden zal de mens onherroepelijk ten nadele veranderen. Juist vanwege deze negatieve waardering is er alle reden om de hier door Plato neergeschreven tirade tegen het schrift te verbinden met de historische Socrates, die immers ook bewust nooit iets van zijn leer op schrift stelde. Plato zelf stond, zoals uit zijn werk blijkt, veel ambivalentier tegenover het nieuwe medium. Alleen al uit het feit dat hij zijn tekst op schrift heeft gesteld, blijkt een duidelijke ironie. Hij was zich bewust van het dilemma waar nog bijna elke

criticus van de techniek mee worstelt; in de kritiek op techniek maakt deze namelijk dankbaar gebruik van de modernste technieken om zijn boodschap bekend te maken.

Het gaat mij niet om de negatieve inkleuring van Socrates' inzicht maar om dit inzicht zelf. Socrates beseft dat de invoering van een nieuwe techniek mens en maatschappij beslissend kan veranderen. Al lang voor Marshall McLuhan, de profeet van ons elektronisch tijdperk, beseft hij: "the medium is the message". Meestal zijn wij geneigd om de expliciete boodschap die via een medium doorgegeven wordt als belangrijk en bepalend te beschouwen. Socrates stelt hier tegenover dat de impliciete boodschap, die bijvoorbeeld een communicatietechniek ons doorgeeft, van veel groter gewicht is. Thamus maakt zich geen zorgen om wat mensen zullen schrijven, hij onderzoekt wat het voor hen betekent dat ze schrijven en op het schrift vertrouwen.

De techniek van het schrift

Alvorens hier op meer algemene wijze op in te gaan wil ik dit verbluffende inzicht van Socrates nog kort uitwerken naar de techniek waar hij zich expliciet tegen richt. Socrates ziet heel duidelijk dat een orale cultuur heel andere mensen voortbrengt dan een rond het fonetisch alfabet georganiseerde samenleving. De eerste wordt door het gehoor gedomineerd. In deze cultuur van het oor ligt de nadruk op collectieve verbanden, de mens neemt weinig afstand van zijn omgeving, hij is sterk emotioneel gericht op zowel zijn sociale als natuurlijke milieu. Dat laatste is overigens al een onderscheid dat eigenlijk alleen maar scherp in de wereld van het schrift gemaakt wordt. In een orale cultuur zijn natuur en mens nog hecht verbonden. Het vermogen tot abstract denken en het aanbrengen van scheidingen is er zwak ontwikkeld; in de mythe als collectieve herinnering die steeds wordt doorverteld, ligt de eenheid van mens en natuur besloten. Voor de verhouding tussen meester en leerling, waar het Socrates natuurlijk in de eerste plaats om te doen is, betekent dit dat de nabijheid centraal staat. Pas via een langdurig, direct en sterk emotioneel geladen contact kan de leerling ingewijd worden in de wijsheid van de meester. Dit alles ligt totaal anders in de wereld van het alfabetisch schrift. Dit werkt abstraherend, wat letterlijk betekent dat het de mens losmaakt van zijn directe omgeving. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het hiëroglief van de Egyptenaren of het karakterschrift van de Chinezen verwijst het fonetisch schrift niet meer op enigerlei wijze naar de aanwezige werkelijkheid. Het creëert een nieuwe, eigen wereld waarin het gezichtsvermogen centraal staat. In deze werkelijkheid van het oog komen langzamerhand nieuwe menselijke eigenschappen en vermogens op: individualisme, distantie tot de omgeving, rationaliteit. Naar de verhouding tussen meester leerling toe vertaald, betekent dit dat deze losser, minder intens wordt. De leerling hoeft niet meer via een lang proces van omgang met de leraar en van memorisering wijs te worden. Hij kan het, simpel gezegd, ook in een boekje lezen dat hij met zich meedraagt. Voor Socrates is dit laatste echter geen wijsheid maar waanwijsheid. Hij ziet de cultuur, zoals hij die kent, ten onder gaan ten gevolge van de uitvinding en toepassing van de nieuwe techniek. Het zal hoop ik voldoende duidelijk zijn dat ik op dit concrete punt afstand neem van de naamgever van deze lezing. Net als van bijna elke andere basistechniek zijn de gevolgen van de invoering van het schrift in

mijn ogen ambivalent geweest. Bepaalde menselijke mogelijkheden die in een orale cultuur nog vanzelfsprekend waren -het doorvertellen of zingen van bijvoorbeeld de complete Ilias of Odyssee- gaan verloren, bepaalde menselijke eigenschappen en gevoelens -sterke emotionele betrokkenheid, onderlinge verbondenheid, een nauwe en vanzelfsprekende band met de natuur- worden ongetwijfeld weggedrukt. Nieuwe mogelijkheden komen hier echter voor in de plaats -universalisme, de ontwikkeling van wijsbegeerte en wetenschap-, nieuwe gevoelens en eigenschappen -individualisme, abstraheringsvermogen- kunnen zich ontplooiën. Filosofen die over techniek nadenken hebben vaak de neiging om zich vooral te richten op wat verloren gaat door de invoering van nieuwe technieken. Vaak zien zij alleen de anthropologische en maatschappelijke deuren die gesloten worden; de nieuwe ruimtes die de techniek voor de menselijke zelfervaring opent, willen zij in hun denken vaak nauwelijks verkennen. Mede hierom zijn wijsgerige beschouwingen over techniek vaak zo somber gekleurd. Ik heb net 'De maat van de techniek' geredigeerd, waarin zes grote moderne denkers over techniek aan het woord komen. Van mijn studenten weet ik dat ze van hun beschouwingen nu niet direct vrolijk worden. Dat word je ook niet van de beschouwingen van Socrates. Het nieuwe mensentype dat aan misschien de belangrijkste uitvinding uit de techniekgeschiedenis zijn ontstaan dankt, wijst hij uitdrukkelijk af.

Hoezeer we dit vanuit een retrospectief gezichtspunt met hem oneens mogen zijn, staan blijft dat Socrates scherp een gegeven onderkent dat ook tegenwoordig meestal nog niet gezien wordt: techniek is allesbehalve een neutraal middel. Dit instrumentele idee van techniek is ook vandaag de dag vaak nog overheersend. In deze visie zijn technieken niet meer dan middelen om dingen die wij altijd al als mens deden, beter, sneller of efficiënter te verrichten. Er zou hierdoor verder niets wezenlijks veranderen, niet in de doelen die wij stellen, niet in de wijze waarop wij onszelf ervaren en niet in onze verhouding tot anderen. Socrates beseft duidelijk dat deze vlieger niet opgaat. Techniek verandert mens en maatschappij in hun diepste wezen. Hoe dat met de uitvinding van het schrift en vooral van de boekdrukkunst in zijn werk is gegaan, is in onze tijd door veel auteurs, waarvan ik Marshall McLuhan al noemde, uitvoerig beschreven. Basisbegrippen waardoor mensen zichzelf definiëren als vrijheid, verantwoordelijkheid en waarheid hebben in een orale cultuur een heel andere betekenis dan in een alfabetische beschaving. Probeer u zich eens in te denken wat waarheid als de overeenstemming tussen een beschrijving en de werkelijkheid in een orale cultuur zou kunnen

betekenen. Er bestaat daar bijvoorbeeld geen basistekst noch een mogelijkheid om zwart op wit de werkelijkheid van gisteren weer te geven. De bard die de Ilias reciteert kan dus niet op een fout worden betrapt, het heeft geen zin om te zeggen dat hij een origineel goed weergeeft. Ook de observaties van gisteren zijn nergens te achterhalen. Waarheid wordt daarom in elke orale cultuur met de macht van woorden en van degene die ze uitspreekt verbonden. Als woorden iets blijken te bewerkstelligen, als ze bijvoorbeeld een relatie creëren, zijn ze waar. Waarheid wordt zo eerder gesticht dan dat ze een weergave van de werkelijkheid is.

Ik vat samen. Aan het begin van de moderne tijd schreef Francis Bacon: "Wij doen er goed aan de kracht en de eigenschappen van nieuwe ontdekkingen met aandacht gade te slaan". Hij wees er op dat deze nieuwe vindingen mens en wereld meer beïnvloeden dan welke verandering op geestelijk of politiek gebied dan ook. Bacon was zich zeer bewust van de gigantische veranderingen in het mens- en wereldbeeld die zich in het begin van de moderne tijd voordeden. Hij vestigt echter vooral de aandacht op de diepgaande technologische veranderingen die aan de basis hiervan lagen. Diezelfde aandacht zou ik van het hedendaagse humanisme willen vragen.

De machine als metafoor

Hoe belangrijk de techniek is voor ons zelfbeeld, voor de wijze waarop wij ons als mensen ervaren, wil ik nog op een meer algemene manier aan de orde stellen. Sinds de technisch-wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw denken mensen vaak over zichzelf via de metafoor van de machine. Vóór die tijd was het eerder andersom. De natuur werd vanuit de mens gedacht, ze was antropomorf. Er was geen sprake van dat mensen zichzelf vanuit de natuur, laat staan vanuit machines, zouden beleven. Voor ons is dat laatste echter een vanzelfsprekendheid geworden. De klok, de stoommachine en de computer leveren ons de beelden waarmee wij onszelf voor een deel interpreteren. In de Griekse oudheid kon Hippocrates nog opmerken dat het vergelijken van mensen met hun produkten van een buitengewoon armoedige visie op de mens getuigde. In onze tijd doen wij niet anders.

Hoe dit in zijn werk gaat is door Piet Vroon en Douwe Draaisma uitvoerig beschreven in 'De mens als metafoor'. Vroon en Draaisma zien metaforen vooral als heuristische constructies die nieuwe visies in de psychologie mogelijk maken. Als filosoof zou ik iets dieper willen graven en betogen dat het gebruik van metaforen niet zo onschuldig is als de beide auteurs soms lijken te suggereren. Mensen kunnen zich niet ongestraft met elke willekeurige machine vergelijken. De gekozen metafoor is vaak bepalend voor hun zelfbeeld en voor de manier waarop naar andere mensen wordt gekeken en de wereld wordt beleefd.

Vanuit dit laatste gezichtspunt wil ik een aantal opmerkingen maken over de klok, na het schrift misschien de belangrijkste technologische uitvinding. De Amerikaanse techniekhistoricus Lewis Mumford heeft erop gewezen hoe de uitvinding en verspreiding van het mechanisch uurwerk in de Middeleeuwen voorbereid werd door een verandering in mentaliteit. Met name de orde en regelmaat van de kloosters maakten de registratie van opeenvolgende tijdsmomenten tot een tweede natuur. De klok beantwoordde aan de wens om delen van het maatschappelijk leven te reguleren en om activiteiten van grote groepen mensen te synchroniseren.

U begrijpt dat het mij nu niet om dit op zich zeer belangrijke aspect van de techniek gaat, om het gegeven dat zij vaak beantwoordt aan verwachtingen en wensen van bepaalde groepen. Wat ik wil laten zien is hoezeer techniek, als ze er eenmaal is, mensen in haar greep krijgt, hun doen en denken, ervaren en voelen, gaat bepalen. Wat de klok betreft betekent dit bijvoorbeeld dat zij een nieuw idee van lineaire tijd, die los stond van beleefde tijd, introduceerde. De klok koppelde de tijd los van menselijke gebeurtenissen en hielp het geloof te vestigen in een onafhankelijke wereld van een wiskundig

meetbare opeenvolging van gebeurtenissen. Deze laatste wereld werd al spoedig meer reëel geacht dan de menselijke beleving. Directe ervaringen werden verworpen ten koste van de nieuw gecreëerde werkelijkheid. Om een simpel voorbeeld te geven, het hongergevoel was geen reden meer om te eten; in plaats daarvan at men wanneer een abstract model een bepaalde toestand had bereikt, dat wil zeggen wanneer de wijzers van een klok bepaalde streepjes op een wijzerplaat aanwezen. Datzelfde ging gelden voor het slapen en het opstaan. Deze verwerping van de directe ervaring is niet alleen een belangrijk kenmerk van de moderne wetenschap maar van de hele cultuur geworden.

Het gaat mij echter vooral om de klok als metafoor, om de klok als het beeld van een machine waarmee de mens zichzelf gaat vergelijken. Aan het begin van de moderne tijd wordt deze vergelijking bijna een gemeenplaats. Ik geef enkele beroemde filosofische voorbeelden ervan. Thomas Hobbes schrijft in het voorwoord van 'Leviathan' in het midden van de zeventiende eeuw: "Want als we zien dat het leven niet meer is dan een beweging van de lichaamsdelen, die begint bij een centraal orgaan binnenin, waarom zouden we dan niet mogen zeggen, dat alle automaten (toestellen die uit zichzelf bewegen door veren en raderen zoals een klok) een kunstmatig leven leiden? Wat anders is het hart dan een veer, en wat zijn de zenuwen anders dan snaren, en de gewrichten anders dan raderen, die het hele lichaam doen bewegen zoals de Maker het bedoelde?" Het universum van Hobbes met zijn strijd "van allen tegen allen", een voortdurende botsing van mens-machines die onbegrensde wensen en verlangens hebben, is al grotendeels aanwezig in deze metafoor. De mythe van het onbegrensde zelf, zoals Trudy van Asperen die tekent, is nauw verbonden met het mechanistische mensbeeld van Hobbes. Mensen zijn hier in feite tot verlangens-machines gereduceerd. Op het continent ging Descartes nog een stap verder met zijn klokvergelijking. Net als Hobbes wees hij vooral op de perfectie van de apparaten, waar de mens met bijvoorbeeld zijn gebrekkige subjectieve tijdsbeleving maar pover bij afsteekt. "Een uurwerk immers dat slechts uit veren en tandwielen bestaat, kan veel beter dan wij, met al ons inzicht, de uren tellen en de tijd meten". Descartes voegt hier nog aan toe: "Het lichaam van een levend mens verschilt van dat van een dode precies zoals een uurwerk dat opgewonden is verschilt van hetzelfde uurwerk als het kapot is en het beginsel van zijn beweging niet langer werkt." Het is bekend dat Descartes het machine-lichaam nog met een onsterfelijke ziel verbond. Dieren waren alleen maar materieel eindige machines, de geest van de mens was onsterfelijk en onstoffelijk. De orthodoxe christenheid was hier niet mee tevreden, ze zag -waarschijnlijk terecht-

l'homme-machine van De la Mettrie uit de achttiende eeuw al als de logisch volgende stap na de bête-machine van Descartes.

Maatschappij en metafoor

De klokmetafoor was geen onschuldig beeld dat enkel in het vertoog van filosofen functioneerde. Zij creëerde, net als het alfabetisch schrift in het klassieke Athene, nieuwe mensen en nieuwe maatschappelijke verhoudingen. Ik licht dat kort toe door te wijzen op het nieuwe lichaam waardoor de moderne mens langzamerhand wordt gekenmerkt.

De positieve kant van de klokmetafoor springt voor ons

een andere, een onleefbare wereld. Hij is moe.

In de nacht kijken vrouwenogen als sterren vanuit de verte naar de slapende mensen. De maan beweegt vol. De vogels slapen niet, ver weg brullen apen. Het oerwoud leeft als er zoveel licht is. De man voelt de uitstraling van alles om zich heen, en dat geeft hem vertrouwen. Hij valt in slaap. Op de maan wonen mensen, vaders, grootvaders, kinderen. Hij kent ze allemaal.

Op de aarde zijn ze gestorven. Met de rook van de verbranding van hun dode lichaam is hun ziel meegereisd ver de hemel in. Ze zijn daar gelukkig en zonder gevaar en bedreiging. Ze leven in een van de zeeën aan de voet van een enorme boom of in het huis van de donder. Eens komen ze terug. Na heel veel manen. Beschermd in een regendruppel valt een ziel - jong en klein geworden - door de wolken. De man wil er één opvangen en in zijn vrouw brengen. In haar groeit dan een nieuw lichaam om de kleine ziel heen. De regen geeft energie en kan kinderen brengen.

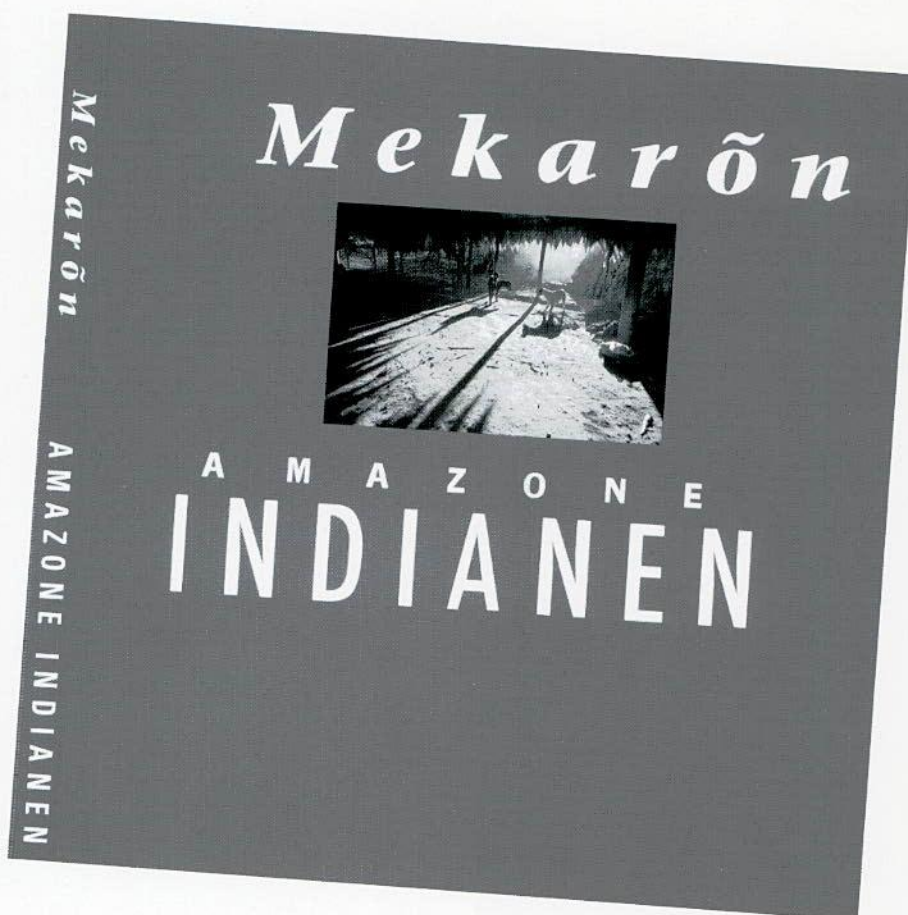
Zacht klinkt vanuit verschillende hangmatten het zingen van berichten. Iemand zal op jacht gaan naar de krokodil om vanavond wit vlees te eten. Een ander zal de grote miereneter zoeken en het vlees verdelen midden in de maloca.

In de ochtend straalt de grote berg in de zon, de berg waar de macht, de energie, de hulp, de geesten wonen. De berg lacht en de dag begint goed, kan geluk brengen. Op de dagen dat de berg gromt en de donder opstaat, zijn de mensen voorzichtiger en blijven thuis. Niet alleen de berg, ook planten en dieren en de aarde hebben menselijke eigenschappen, ze kunnen communiceren.

De man herinnert zich grote en kleine veranderingen, oorlogen, bondgenootschappen, geluk, verdriet, angsten, gevaar, ook van lang voordat hij op aarde was. Zijn volk heeft nooit het schrijven en lezen uitgevonden, niemand bedacht ooit te wetten die opgeschreven moesten worden. De mensen onthielden wat ze wisten en vertelden door. Mensen, dieren, bomen, planten, rivieren, bergen; ze spreken over vroeger, nu en over wat er zal komen. Geschiedenis en kennis zijn als een breder wordende rivier door generaties mensen gestroomd. Een rivier

die uitmondt in de man en doorstroomt naar zijn kinderen. Zijn volk leerde, zocht en vond verklaringen voor bijna alle verschijnselen. Nu is aan de man verteld dat hij in Brazilië woont, dat er wetten zijn voor iedereen, ook voor zijn volk en dat zijn land en de bergen veroverd zijn. Het staat op papier geschreven.

De chaos valt niet te verklaren. De man droomt over oplossingen, vechten, oorlog. Nee. Zich laten kennen, horen, zien. Zijn stem spreekt voor alle volken die aan de rand van de wereld wonen.

BON

Deze bon geeft recht op f15,- korting op het boek 'Mekarõn' van Michel Pellanders en Marion Hoekveld, uitgegeven door Fragment. Dit aanbod geldt van 15 februari tot 15 maart.

Naam:

Adres:

Plaats:

Actienummer 939-004

Met deze bon kunt u het prachtige boek 'Mekarõn' met een korting van f 15,- in uw bezit krijgen. Knip de bon uit, vul 'm in en lever 'm in bij de boekhandel. U betaalt dan geen f85,- maar f 70,- voor dit boek. Over het boek: formaat is 30 x 24 cm, het is gebonden en telt 144 pagina's, met meer dan 100 kleurenfoto's. ISBN 90 6579 075 6

"Ik heb nieuwsgierigheid, onverbloemde nieuwsgierigheid naar het waarom van de dingen. Hoe leven mensen? Waarom doen ze zoals ze doen? Van jongs af zat ik in allerlei oecumenische gespreksgroepen. Ik was van huis uit hervormd. Maar vrome liedjes zingen was niets voor mij, ik stoomde meteen door naar het wereld-diakonaat. De sfeer was niet benauwd of eng, er waren veel contacten met andersdenkenden. Doordat ik in het kleuteronderwijs zat, had ik heerlijk lange vakanties. Na een tiental bezoeken aan Israël, besloot ik me er te vestigen, 27 was ik toen. De kibboetz oefende indertijd een magische aantrekkingskracht uit op jonge mensen uit allerlei landen. De sfeer van vrijheid-blijheid, het idealisme, de pioniersmentaliteit en het buiten in de vrije natuur werken - ik voelde me er als door een magneet toe aangetrokken. En de vrijblijvendheid, denk ik nu. Want achteraf bekeken was het natuurlijk een zeer beschermende omgeving, waar alles voor je geregeld werd en waar nauwelijks een appèl werd gedaan op je eigen denkvermogen. Die onvrijheid begon me na een jaar of drie zo te benauwen dat ik verhuisde naar een ander uiterste: Zwitserland. Ik ruilde de kibboetz in voor een bestaan als manusje-van-alles in een restaurant in een Zwitsers skigebied.

Toen ik na een paar jaar in Nederland terugkwam, sloot ik me niet meer aan bij een kerkgenootschap. Ik kreeg steeds meer belangstelling voor dingen die met alle mensen te maken hebben. De stempeltjes zeiden me niets meer. De één had het over God, de ander over zijn geweten. Laat je gedrag maar liever voor je spreken, dacht ik.

Ik kreeg een baan als groepsleidster in een huis voor moeilijk opvoedbare kinderen. Door de onregelmatige diensten en de ernstige problematiek waarmee je geconfronteerd werd, was het zwaar werk. Erger was het vechten tegen de bierkaai: de frustraties die ik opliep toen ik merkte dat er omwille van de organisatie concessies werden gedaan waarvan de kinderen de dupe werden. Het was een kille, beklemmende ervaring om te ontdekken dat de in de instelling geplaatste kinderen beschouwd werden als 'produkten' die de instelling draaiende moesten houden. Ondanks het vermoeden van incest, werden er bijvoorbeeld kinderen naar huis teruggeplaatst. En om andere belangen te dienen, kwamen er kinderen terecht die er niet thuishoorden. Onvergeeflijke onzorgvuldigheden die ik niet kon verkroppen. Ik kreeg als lid van de ondernemingsraad wel de gelegenheid

Ze is geen humanist in hart en nieren, eigenlijk is ze het meer bij toeval. Annelies van Mameren (46) ontdekte pas veel later dat er een etiketje op haar te plakken viel. Ze geeft vorm aan haar humanisme door verantwoordelijkheid voor anderen op zich te nemen en door eerlijk te zijn. Doordat ze van haar hart geen moordkuil maakt, wil het nog wel eens botsen met de medemens. Ze spreekt zichzelf dan vermanend toe: 'Annelies, wat heb je het er weer verschrikkelijk uit laten knallen.'

door Els van Thiel

LAAT JE GEDRAG SPREKEN

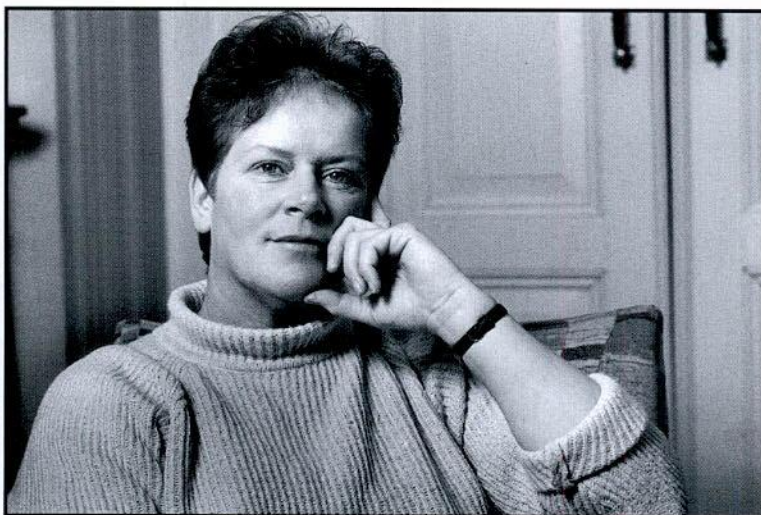

Foto: Marcel van den Stap

Annelies van Mameren

om mijn kritiek te spuien, maar ik merkte dat de meeste mensen te bang waren om hun nek uit te steken. De uitvoerende werkers bungelden onderaan de hiërarchie en er werd nauwelijks naar ze geluisterd. Toen ik me echt niet langer met deze manier van werken kon verenigen, gaf mijn lichaam een serieuze waarschuwing: hernia. Ik heb dat signaal met beide handen aangegrepen door radicaal een andere weg in te slaan. En nu zit ik alweer in het derde jaar van de Kunstacademie in Utrecht. Ik houd me bezig met het ontwerpen van industriële voorwerpen. Financieel heb ik een flinke veer moeten laten, maar toch heb ik geen moment spijt gehad van die ommezwaai op mijn 43-ste. Moedig? Welnee, jezelf goed informeren, de consequenties overdenken, beslissen en je kans grijpen.

Ergens voor staan, je verbonden voelen met andere mensen en eerlijk zijn, dat zijn belangrijke dingen voor mij. Zonder

er zoetsappig over te doen en zonder mezelf op de borst te kloppen: ik wil graag andere mensen helpen. Ik ga elke morgen klokslag half negen bij mijn buurvrouw de gordijnen opendoen, een kopje thee zetten en een praatje maken. Zij is een zelfstandig wonende dame van 97 en een heel precies iemand, dus ik heb mezelf een stevige discipline opgelegd. Ik doe het voor haar, maar ook voor mezelf, want het geeft mij een heel goed gevoel.

Mijn vader voelde zich ook altijd erg betrokken bij alles en iedereen. Hij kon zich onvoorstelbaar opwinden. Ik heb ook dat fanatieke. Netjes gezegd: een grote behoefte om mij uit te spreken als me iets dwarszit. Mij persoonlijk bevalt het wel als iemand me op mijn blinde vlekken wijst, maar ik merk dat veel mensen zich ervoor afsluiten. Dan krijg je al gauw het daar-heb-je-haar-weer-effect,

want het moet immers gezellig blijven. Een eng woord: gezelligheid.

Een voorbeeld. Een vriendin van mij heeft eetproblemen. Dat zijn ernstige en onderschatte moeilijkheden waarmee veel vrouwen kampen. Ik ben één van de weinigen die haar probeert te helpen door haar een spiegel voor te houden: stop ermee je problemen letterlijk weg te eten, slik ze niet langer in met veel te veel voedsel, maar durf de oorzaken onder ogen te zien. Nee, dat zijn geen gezellige gesprekken, maar mijn vriendin staat ervoor open en ze is zich het laatste jaar wel een stuk beter gaan voelen. Hoe meer we elkaars kwetsbare kanten leren kennen en hoe meer

moelijke dingen we met elkaar beleven, des te groter wordt de verwantschap, de verbondenheid die we voelen.

Verbondenheid en verantwoordelijkheid. Ik heb het altijd in me gehad, maar noemde het nooit humanisme. Nadat ik een proefnummer van Humanist had aangevraagd - dat doe je natuurlijk niet zomaar - deed ik een grappige ontdekking: de manier waarop ik in het leven stond had een naam! Ik ontdekte dat er mensen zijn die met dezelfde vragen en onzekerheden zitten als ik. Een verrassing, door de herkenning voelde ik me meteen thuis. Toch ben ik geen lid geworden van het Humanistisch Verbond - ik ben te bang voor knellende banden, ik wil alle informatie in vrijheid tot me laten komen."

Een humanist 4

Doorbraak naar ideaal van wereldburgerschap mogelijk?

'Meer vrijheid, minder stabiliteit', zo karakteriseerde de nieuwe Amerikaanse president Bill Clinton in zijn inaugurele rede onze huidige wereld. HV-voorzitter Jan Glastra van Loon wijst er in dit artikel op dat wat ons allemaal overkomt, geen natuurlijke rampen zijn. Oorlogen, vervolgingen, al die moorden: het wordt allemaal door de mens veroorzaakt. Wat nodig is dat mensen anders gaan denken, anders met elkaar omgaan. We moeten streven naar het ideaal van het wereldburgerschap, stelt Jan Glastra van Loon.

Er is de afgelopen jaren heel wat doorbroken en doorgebroken. Soms opende zo'n doorbraak hoopvolle perspectieven - zoals de muur in Berlijn en de verhouding tussen Israël en de Arabische landen. Soms betekende het een terugval in de ergste vormen van barbarij - het voormalige Joegoslavië is daarvan een voorbeeld. Vaak ook braken oude tegenstellingen en misstanden weer door die al die tijd met geweld onder de duim waren gehouden.

In het oostelijk deel van Duitsland hebben jaren van communistische onderdrukking, propaganda en corruptie een economische, ecologische en morele puinhoop achtergelaten. Er ontbreekt een Marshall-Plan en een vaste hand die de verantwoordelijkheid op zich neemt voor het ontwikkelen van een nieuw perspectief. Dat wordt nu overgelaten aan de onzichtbare hand van het marktmechanisme. Nog maar weinig mensen daar hebben daar mee om leren gaan. Wat nu uit het Westen overwaait, geeft hen meer de indruk te zijn overgeleverd aan een roversbende dan dat ze het idee krijgen het object te zijn van beleid en zorg.

In het voormalige Joegoslavië is een hel losgebarsten waarvan de wortels diep in oude etnische en godsdienstige tegenstellingen liggen. En in de voormalige Sovjet-Unie spelen zich problemen af die zowel met de erfenis van het verleden (de communistische onderdrukking) als met de andere (oude tegenstellingen die onder de duim werden gehouden) hebben te maken.

Intussen zuchten de rijkste delen van de wereld - West-Europa, de Verenigde Staten, Japan - onder de gevolgen van een stagnatie van hun economische groei. Bovendien botsen zij op de grenzen van wat het natuurlijke milieu kan verwerken van het vuil en het gif dat wij uitstoten bij de produktie van onze welvaart. Luxe problemen vergeleken met de problemen

van andere delen van de mensheid. Maar toch heel klemmend. Want van hun oplossing hangt het voortbestaan af van onze beschaving. En op wat langere termijn het overleven van mensen en andere levende wezens op onze planeet. Het meest benauwend is dat de mens geen duidelijke uitweg uit deze problemen ziet.

Wij geloven immers niet meer in de zegeningen van een alsmaar voortgaande technologische ontwikkeling en economische groei. Maar wij beschikken niet

over een ander vliegwielt om de werkgelegenheid op peil te houden en de middelen te leveren voor het herstel van het milieu. Wij geloven niet meer in de maakbaarheid van de maatschappij, maar wij kunnen daar geen ander recept tegenover stellen waarmee wij wel uit de problemen zouden komen. De normen en waarden die mensen als burgers van eenzelfde natie bijeen hielden, hebben veel zo niet alles van hun kracht verloren. Er zijn (nog) geen andere voor in de plaats gekomen.

We worden omringd door problemen. Maar hebben ook problemen met onszelf. We weten niet goed hoe we de problemen om ons heen moeten aanpakken. Dat is een schokkende ervaring na een tijd waarin het geloof heerste dat alles in de wereld steeds beter zou worden. En het is vooral ook een desoriënterende ervaring: het is niet meer duidelijk welke richting we op moeten. We willen dat het beter wordt, maar omdat we niet weten hoe dat moet, willen we alles tegelijk. En

dus het onmogelijke. Of helemaal niets. Als je jong bent en je energie kwijt moet, wil je daarom misschien iets negatiefs. Iets beschadigen of kapot maken. Desnoods jezelf.

Niet alleen god, ook de mens is dood, vertellen ons de filosofen. De tijd van grote verhalen is voorbij, voegen ze daaraan toe. Wij hebben het einde bereikt van de geschiedenis. Dat zijn grote woorden. Te grote woorden. Ze doorbreken de menselijke schaal en mogelijkheden op een zelfde manier als de woorden en verhalen uit het verleden waartegen zij zich keren. Daardoor missen ze een oriënterende kracht en geven geen richting aan voor ons handelen. In feite laten ze ons gewoon in de modder zitten, beschrijven die alleen nog eens op een andere manier. Het grote bezwaar van de grote verhalen uit het verleden is dat zij wel een richting aangaven, maar vooral door ons te zeggen naar welke autoriteit wij moesten luisteren. Zo werden we niet zelfstandiger maar gehoorzamer. Of die autoriteit een opperwezen is dat zich aan de mens openbaart of de Rede zoals die zich manifesteert in de wetenschap, maakt wat dat aangaat geen principieel verschil. We deden wat ons werd gezegd dat goed voor ons was. Zo gaven we kritiekloos de bepaling van onze levenskoers uit handen.

Intussen zijn zowel het opperwezen als de Rede van hun troon gevallen waar wij

hen op hadden geplaatst. Er zijn teveel rampen in hun naam en onder hun zeggenschap ontketend. Die oorlogen en vervolgingen, al dat wapentuig en al die moorden (en zelfs de natuurrampen) zijn geen natuurlijke rampen. Het zijn door mensen veroorzaakte - voor een deel zelfs door hen gewilde, voor een ander deel op de koop toe genomen - rampen. Het is door dit alles duidelijker geworden dan ooit dat onze verantwoordelijkheid zich niet beperkt tot ons eigen doen en laten en de gevolgen daarvan. Wij zijn ook verantwoordelijk voor het gezag dat wij aan anderen toekennen en buiten onszelf oprichten. En dus ook voor de richtlijnen die wij aan dat gezag ontnemen.

Met de erkenning van deze verantwoordelijkheid is geen oplossing aangedragen voor de problemen die zojuist werden beschreven. Hiermee is wel een bron van die problemen aangewezen: de mens zelf. Meer in het bijzonder: de voorstellingen die wij koesteren van onszelf en van onze verhouding tot de wereld. Wij hebben onszelf òf te machteloos verklaard òf te machtig. Te machteloos door een almachtig opperwezen boven ons en de wereld te plaatsen. Te machtig door onszelf een vermogen toe te kennen waarmee wij alle raadsels van de natuur en onszelf zouden kunnen doorgronden en uiteindelijk de wereld naar onze hand zouden kunnen zetten.

Dat dwingt de mens om nu op een nieuwe manier bij zichzelf te rade te gaan: om ondanks het ontbreken van voor iedereen geldende richtlijnen vreedzaam, zo rechtvaardig mogelijk en met ontzien van onze biosfeer samen te leven.

Dit vereist een andere manier van denken, andere voorstellingen en begrippen, anderen manieren van omgaan met elkaar. Wij leven niet alleen in een tijd van doorbraken maar ook van fundamentele veranderingen, van Umbruch. Het zoeken naar nieuwe vormen vereist daarom ook kritische reflectie op wat ons vertrouwd is en daarom vast en zeker lijkt te zijn.

Gelukkig hoeven wij niet met lege handen te beginnen. De geschiedenis laat ons immers niet alleen negatieve uitkomsten en destructieve uitbarstingen zien. Hoeveel bedreigends en schrikbarends er ook op ons afkomt, dat is een eenzijdige en overdreven voorstelling van zaken. Er

Het is nodig dat de mens anders gaat denken, andere keuzes maakt. Zoals bijvoorbeeld 'Farms, no arms' (boerderijen, geen wapens).
Foto: Chris Pennarts.

door Jan Glastra van Loon

zijn onder alle gebeurtenissen ontwikkelingen die een positieve richting aangeven. De eerste omtrekken van een nieuwe vorm van burgerschap tekenen zich af: het wereldburgerschap.

Niet dat nu aan de horizon een wereldstaat gloort. Dat is een voorstelling van zaken die nog teveel op de oude manier van denken berust. Het betekent voorlopig alleen dat mensenrechten zoveel erkenning krijgen dat nationale overheden zich niet meer achter nationale soevereiniteiten kunnen verschuilen als ze die mensenrechten schenden. Het betekent ook dat een besef groeit van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid van onze biosfeer. En het betekent dat steeds meer mensen op die manier gaan denken.

Deze ontwikkelingen gaan met vallen en opstaan, het zijn geen stormachtige veroveringen van een nieuwe toekomst. Wereldburgerschap is ook niet iets dat binnen handbereik ligt of zelfs binnen een afzienbare afstand. Het is wel iets waar wij ons op kunnen richten en waar wij consequenties aan kunnen ontnemen voor ons handelen hier en nu. Het is een ideaal, niet van grote woorden maar met praktische betekenissen.

Het betekent dat niemand meer op grond van haar/zijn afstamming voor zichzelf en haar/zijn nakomelingen een onveranderd voortdurend recht kan opeisen op het bewonen van eenzelfde deel van de wereld. Het betekent dat het onderscheid van landgenoten en vreemdelingen steeds meer op losse schroeven komt te staan. En dat onze verantwoordelijkheid voor de vervuiling van grond, water en lucht niet ophoudt binnen de grenzen van een bepaald gebied, maar zich uitstrekt tot onze hele biosfeer. En dat iets overeenkomstigs geldt voor de rechtvaardige verdeling van rijkdom en armoede.

Om dit ideaal praktisch uitvoerbaar te maken zullen er nog heel wat conflicten uit het verleden die telkens in het heden doorbreken, moeten worden opgeruimd en zullen er nog heel wat bestuurlijke, maatschappelijke, psychologische en andere praktische problemen moeten worden opgelost. Het zijn ingewikkelde, moeilijke problemen, maar hun oorzaken liggen niet buiten de mens! Zij liggen in ons en tussen ons. Ook de verantwoordelijkheid voor hun al dan niet voortbestaan ligt dus helemaal bij onszelf - individueel en collectief. Het gaat kortom in alle opzichten om een humanistisch ideaal.

Jan Glastra van Loon is algemeen voorzitter van het Humanistisch Verbond

Bij het ter perse gaan van dit nummer was niet de inhoud van elk radioprogramma bekend; de radio is en blijft nu eenmaal een dynamisch medium.

Op de dag van uitzending biedt Teletekst echter uitkomst. Op pagina 264 kunt u lezen welke onderwerpen aan bod, en welke gasten aan het woord komen in Boven 't Dal en De Verbeelding.

De Ramp

hoorspel: zondag 7 februari, 17.00 uur, Radio 4;
documentaire: maandag 8, 15 en 22 februari, 13.10 uur, Radio 5.

Programmamaker Rudie van Meurs heeft de watersnoodramp, nu precies 40 jaar geleden, zelf meegemaakt. Samen met Kees Vlaanderen maakte hij een hoorspel en een driedelige documentaire over deze gebeurtenis die zijn verdere ontwikkeling wezenlijk heeft beïnvloed. "Ik was een jongen van dertien, en woonde in een klein, zwaar gereformeerd gehucht in Zeeland. Het was een sombere tijd waarin niets mocht en alles moest. Het dorp werd geregeerd door notabelen die angst zaaiden onder de bewoners en hen geld afhandig maakten. Daarnaast was het de tijd van de bestrijdingsmiddelen, de giftige dampen, noem maar op. Maar de ergste ramp was nog wel de dood van m'n vader."

De watersnoodramp heeft hem niet verast. Rudie van Meurs: "Het was een bevrijding, een schoonwassen van alles dat tot dan verkeerd was. Ze heeft me van jongen tot een volwassene gemaakt. Opeens begreep ik wat er allemaal verkeerd was. Terwijl het land overspoeld werd, zag ik door een keukenraam een notabele arrogant aan tafel plaats nemen om te eten. Alsof het hem allemaal niet aanging. De ramp heeft me ondanks alle ellende - na drie maanden vond ik nog het lijkje van een baby - bevrijd van het dwingende keurslijf van de gereformeerde ethiek en moraal."

Zijn ervaringen staan aan de basis van het hoorspel *De Ramp*, dat na de uitzending van 1 februari op **zondag 7 februari** wordt herhaald.

De driedelige documentaire maakt duidelijk dat op het gebied van de waterhuishouding in Nederland behalve veel furore ook grote fouten zijn gemaakt, en nog steeds gemaakt worden.

In het eerste deel (**maandag 8 februari**) aandacht voor de rol die het water heeft gespeeld bij de vorming van land én mens: welk verband bestaat er tussen het

Beeld van de opnamen op Mark van De Ramp. Betty Schuurman als moeder.

stugge Calvinisme en het wonen achter de dijken? Aan het woord komen het oud Tweede Kamerlid voor de SGP H. van Rossum, ambtenaren van Rijkswaterstaat en uiteraard vele bewoners van het gebied dat 40 jaar geleden getroffen werd door *De Ramp*.

Rijkswaterstaat, 'een machtige staat in de staat', staat centraal in de tweede aflevering (**maandag 15 februari**). Aan het woord komen het Zuidhollandse directielid Jos Kuipers die vertelt over de fouten die zijn gemaakt bij de bouw van de Haringvliet-sluizen, en Ir. Tj. Visser, voormalig projectleider van de stormvloedkering vertelt over alles wat men bij Rijkswaterstaat niet weet. Het laatste deel (**maandag 22 februari**) tenslotte speculeert over de toekomst. Stijgt het water inderdaad, en zo ja hoeveel? Welke invloed heeft de 'broeikas' op het waterpeil?

De Verbeelding

elke maandag, 14.30 uur, Radio 5.

Gertrude Stein staat centraal in de aflevering van **maandag 8 februari**.

De Verbeelding belicht op **maandag 15 februari** Jeroen Brouwers' nieuwste boek *Het is niets*, dat eind februari zal verschijnen.

Een ziedende zee zorgde in de nacht van 31 januari 1953 voor een ramp in Zeeland.

Het Voordeel van de Twijfel
maandag 1 en 8 maart, 13.10 uur, Radio 5.

Op maandag 1 maart aandacht voor de operazangers Cathy Berberian.

Op maandag 8 maart een documentaire over een groep Nederlandse militairen die zich onder VN-vlag in Cambodja bevindt. Met hen meegereisd zijn ook geestelijke raadslieden. Humanistisch geestelijk raadvrouw Klazien van Brandwijk is één van hen. Zij voert een correspondentie op cassettebandjes met programmamaakster Marjolijn de Vries.

TELEVISIE

Versieren

Donderdag 11 en 18 februari, 21.50 uur, Nederland 1.

Twee afleveringen resteren nog uit de reeks Versieren, een achtdelige serie over erotiek.

Omgeving en cultuur bepalen voor een belangrijk deel wat erotiek is of hoe het eruit moet zien. Hoe zie je dat iemand in je is geïnteresseerd? Welke rol spelen kleding en hoeden in dit spel? Wat hebben ouders je verteld over erotiek, en wat geef je op jouw beurt mee aan je eigen kinderen?

In de zevende aflevering van Versieren staat de Surinaamse muziekgroep De Show Carroussel onder leiding van zangeres Anne-Marie Hunsel centraal. Mannen en vrouwen van rond de 40 praten over dansen en muziek maken, macho's en sterke moeders, en de vonk die het vuur kan veroorzaken. "Surinaamse mannen zijn echte versierders. Als ik terug ben in Suriname hoor ik meteen 'psst'. En dan denk ik: oh jee, jullie zijn het nog niet verleerd."

De laatste aflevering van Versieren gaat over liefde, verliefdheid en ouderdom. Verdwijnen erotische prikkels met het ouder worden? Kun je na je 70ste nog verliefd worden? En hoe ziet die liefde er dan uit? Een 88-jarige: "Verliefd zijn en houden van, daar zijn geen leeftijdsgrenzen voor."

Verder komen in deze aflevering zaken aan de orde als het belang om er op hoge leeftijd goed uit te zien, een nieuwe relatie na een 45-jarig huwelijk en de waarde van vriendschap tussen bejaarden.

100% is 't Hele...

Vrijdag 5 maart, Nederland 1, 22.52 uur

"Toen ik werd geboren had ik niets. Ik was volmaakt. Niemand is volmaakt, maar toch... Op school zei m'n vormingsleidster: iemand die goed kan leren is 120%. Dat zou bij mij dan 99 plus zijn, of 98. Als men zou zeggen, 100% - want dat is 't hele - dan zou ik 95% of 96% zijn. En 93% één die zwaar gehandicapt is.

Het wooncentrum van Humanitas in Amersfoort biedt onderdak aan 27 min of meer verstandelijk gehandicapten. Op verzoek van Humanitas maakten regisseur Paul van den Wildenburg, cameraman Ruud Monster en geluidstechnicus Jan Ketelaars een portret van dit gezinsvervangend tehuis.

"Wij spreken liever van een wooncentrum," verduidelijkt de directeur. "Door uit te gaan van wat iemand wel kan, krijg je een heel ander klimaat dan door uit te gaan van iemands handicap".

Het is een indringend portret geworden waarin trots en emotie belangrijke rollen spelen. Hannie demonstreert trots de naai- en lockmachine op de sociale werkplaats. "Als er niet genoeg werk is, moet ik inpakken. Dat vind ik niet leuk, ik hou niet van veranderingen." Haar vriend Leo, een fervent hardloper - onder nummer 5226 volbrengt hij de halve marathon van Utrecht - lijkt zeer zelfstandig te kunnen functioneren. Af en toe voelt hij zich 'te goed' voor het wooncentrum. "Ik moet nog steeds het briefje laten zien van de boodschappen. Alsof ik een of andere imbeciel ben." Ronald zingt met een redelijke stem aria's mee van de plaat. Ook hij voelt zich ondergewaardeerd. "Wat ik heel graag zou willen doen, is algebra en worteltrekken. Daar zal de begeleiding nog van opkijken. De wortel uit 9 is bijvoorbeeld 3. Voor iemand met een lichte afwijking is dat een heel hoog niveau." De programmamakers hebben vier weken lang de bewoners en hun begeleiders gevolgd. "We hebben niet geprobeerd om antwoord te geven op alle vragen," zegt cameraman Ruud Monster. "We hebben getracht de realiteit te laten zien van een wooncentrum met een prachtige opzet en vele voordelen, maar ook met nadelen. Er wordt veel op je gelet."

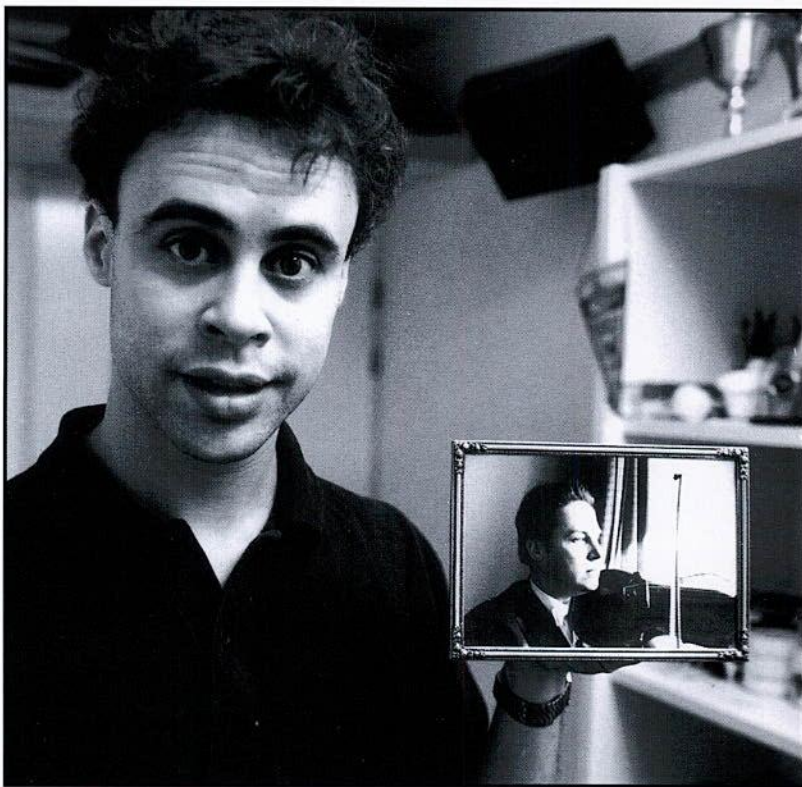

Beeld van de documentaire '100% is het hele'

Zo vinden de begeleiders dat Hannie en Leo elkaar niet elke avond mogen zien, vindt de directeur dat zij niet met elkaar mogen trouwen (Hannie: "hij is bang dat het verkeerd gaat") en dat Ronald zich niet teveel mag onttrekken aan het groepsgebeuren.

Ruud Monster: "De gemiddelde leeftijd van de begeleiders is 20 tot 25 jaar. Die mensen verdienen met kei- en keihard werken niet meer dan 2100 gulden netto, terwijl ze met de nodige ervaring in het bedrijfsleven het dubbele kunnen verdienen. Toch strijden zij ervoor om het beste ervan maken. Mag een meisje van 21 jaar alsjeblieft een stomme opmerking maken?"

In vier weken tijd hebben de programmamakers dertig uur materiaal verzameld. "Toch blijft het een extract, een impressie, een observatie. We hopen dat de kijker zegt: goh, goed dat dat kan in Nederland. Maar misschien ook: nou nou, moet dat nu zo?"

Ronald die opera zingt met een foto van zijn vader.

MEER INFORMATIE OVER DE HUMANISTISCHE OMROEPSTICHTING (HOS): POSTBUS 135, 1200 AC HILVERSUM. TEL.: 035-284689

Van het hoofdbestuur

Na het congres, waarover u in de vorige Humanist hebt kunnen lezen, heeft het bestuur in december allereerst een vergadering gewijd aan de evaluatie van congres en persberichten

hierover. Vervolgens is in een andere vergadering diezelfde maand het taken- en verantwoordelijkhedenoverzicht vastgesteld. Het dagelijks bestuur is teruggebracht tot voorzitter, secretaris en penningmeester. Belangrijk agendapunt vormden de voorstellen over de communicatie met de vereniging. Concreet resultaat hiervan is o.a. een viertal besprekingen tussen hoofdbestuur en voorzitters en secretarissen van de gemeenschappen/afdelingen in februari.

Een ander agendapunt betrof de dienst Geestelijke Verzorging in Zieken-, Verpleeg- en Bejaardentehuizen (GV-ZVB). Overwegingen als heldere organisatiestructuur, een zekere lastenverlichting en een te verwachten kostenbesparing hebben ertoe geleid, dat deze tot nog toe relatief autonome dienst deels - namelijk wat de GV-Z+B betreft - ondergebracht is als afdeling bij het centraal

bureau, deels - namelijk wat de GV-B betreft - bij de Humanistische Stichting voor Huisvesting voor Bejaarden (HSHB). De inhoudelijke verantwoordelijkheid blijft uiteraard bij het hoofdbestuur van het HV berusten.

Met genoegen nam het bestuur diezelfde vergadering de losbladige documentatiemap van het project Samen Leven in ontvangst. Waarderende woorden werden gericht aan de medewerk(st)ers van Vorming/Bezinning en Communicatie die aan de totstandkoming ervan hard gewerkt hebben.

Verder is gesproken over de FNV-conferentie op 31 maart en 1 april a.s. vindt alweer de 7e tweejaarlijkse conferentie op beleidsniveau plaats.

Hieraan nemen bestuursorganen deel van de Raad van Kerken, CNV, FNV en het HV. Thema dit jaar is 'betrokkenheid in de samenleving'.

Tot slot kan meegedeeld worden dat de commissie o.a. belast met het onderzoek naar de gebeurtenissen die hebben geleid tot het aftreden van vijf hoofdbestuursleden, geïnstalleerd is en met voortvarendheid aan de slag is gegaan.

Jorine Boegem,
algemeen secretaris

Gewestelijk weekend in Noord-Holland

Het gewest organiseert op 17 en 18 april het traditionele gewestelijk weekend met als thema "Vreemd", dat in een combinatie verschillende vormen aan de orde zal komen. Er is ruim gelegenheid voor onderling contact, strandwandeling enz. Er wordt ook rekening gehouden met kinderen. Plaats: Het Zeehuis, Verspijckweg 5, Bergen aan Zee.

Aankomst: zaterdag tussen 13.30 en 14.00 uur.

Kosten: f 35,- p.p. bij betaling per giro vóór 1 april 1993. f 40,- p.p. betaling bij aankomst.

Opgave (schriftelijk) en informatie bij Ton Oortman Gerlings, Patrijzenhof 96, 1742 BJ Schagen, 02240-17692 thuis of 12247-4131 (werk). Giro Humanistisch Verbond, gewest Noord-Holland Purmerend 721060.

Vluchtelingenwerk in Assen

In de Stadsherberg, Oude Molenstraat 79 te Assen wordt een discussie-avond georganiseerd over Vluchtelingenwerk.

Aanvang: 20.00 uur.

Veel activiteiten over de vereniging

Dit jaar spelen er nogal wat kwesties die het Humanistisch Verbond als vereniging betreffen. De volgende bijeenkomsten zijn daarvoor gepland.

Eind januari verhuist het centraal bureau naar Nieuwegracht 69 A in Utrecht. Hoofdbestuur en centraal bureau houden in het voorjaar een open dag voor alle actieve leden van de vereniging.

De ontwikkelingen in het hoofdbestuur, de gebeurtenissen op het congres en de publikaties in de dagbladen zijn voor het hoofdbestuur aanleiding met de voorzitters en secretarissen (of hun vervangers) van alle afdelingen om de tafel te gaan zitten. Doel van dit gesprek is van gedachten te wisselen over actuele vraagstukken die hoofdbestuur en plaatselijke besturen raken. Daarbij gaat het onder meer over de knelpunten in de communicatie tussen hoofdbestuur en afdelingen en de versterking van de democratische werkwijze in de vereniging, maar ook over de problemen waar het Humanistisch Verbond voor staat.

Arnhem: 3 februari in Hotel Blanc, Coehoornstraat 8; vanaf 19.30 uur.

Groningen: 6 februari in het Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2; vanaf 13.30 uur.

Den Haag: 17 februari in het Humanistisch Centrum, Laan Copes van Cattenburgh 72; vanaf 19.30 uur.

Utrecht: 18 februari op het centraal bureau, Nieuwegracht 69 A; vanaf 19.30 uur. (Bereikbaar: vanaf NS-station Utrecht CS met buslijn 2/22, uitstappen bij halte Catharijneconvent, na oversteken Zuilenstraat inslaan en uitlopen.)

Op zaterdag 13 februari is de werkconferentie 'Inzetten op de toekomst'.

Op zaterdag 13 maart wordt het congres 1992 voortgezet, gevolgd door een vergadering van de verbondsraad.

Op zaterdag 5 juni organiseert het centraal bureau een conferentie in Utrecht over de toekomst van de vereniging. Centraal staat de organisatie van de vereniging, waarbij ook regiovorming aan de orde komt. Eén en ander wordt bekeken aan de hand van de uitkomsten van het onderzoek van de Erasmus Universiteit naar de rol en betekenis van het Humanistisch Verbond. Deze bijeenkomst staat open voor alle belangstellende leden.

Bestuursleden en congresafgevaardigden kunnen deelnemen aan één van de voorbereidingsbijeenkomsten voor het congres in november. Doel is het geven van een toelichting en het bespreken van achtergronden op de congresvoorstellen en het beleidsplan, zodat de afdelingen zich goed kunnen voorbereiden.

Utrecht: 10 september, 13.30 - 17.30 uur.

Zwolle: 18 september, 10.30 - 15.00 uur.

Zwart/wit in Almeer

De afdeling Alkmaar e.o. besteedt in haar programma een vooral aandacht aan het project Zwart/Wit. Plaats van samenkomst is steeds het buurthuis De Watertoren te Alkmaar, waar de bijeenkomsten om 20.00 uur beginnen. Donderdag 11 februari - "Vrouwen vechten voor mensenrechten". Deze avond wordt verzorgd door het Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM).

Maandag 19 april - De heer J. Franssen, lid van de Tweede Kamer, houdt een inleiding over de benadering van etnische minderheden, integratie en cultuur, vanuit enerzijds een levensbeschouwelijke, anderzijds een politieke invalshoek.

Donderdag 13 mei - De heer Mustaq Mirza houdt een inleiding over zijn omstandigheden waarin hij leefde in Pakistan, over zijn komst naar Nederland en zijn ervaringen met ons land.

Kritisch kijken naar humanisme in onze tijd in Amsterdam

De gemeenschap amsterdam organiseert een lezingencyclus over het thema: Kritisch kijken naar humanisme in onze tijd.

16 februari: Joke Zonneveld, pedagogisch medewerkster van de Stichting HVO onder de titel "Hoort levensbeschouwelijke opvoeding op school thuis?"

2 maart: Aad van Oosten, directeur Centraal Landelijk Bureau Humanitas spreekt over "De herkenbaarheid van het humanisme"

16 maart: Trudy van Asperen, hoogleraar Ethiek en haar Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, houdt een inleiding over "Humanisme en de autonomie van de mens"

30 maart: Rob Buitenweg, docent aan de Universiteit voor Humanistiek met de leeropdracht "Humanisme, recht en zorg". Hij behandelt de onderwerpen "Humanisme en de kritiek op het individualisme, en mensenrechten"

20 april: O. Duintjer, Hoogleraar Filosofie en Spiritualiteit aan de Universiteit van Amsterdam, hij spreekt over "Humanisme en spiritualiteit".

Plaats: Gebouw "De Coenen", J.M. Coenenstraat 4-6, bereikbaar met tram, 2-5-12-24, bus 26-65-67.

Aanvang: 20.00 uur.

Humanisme en godsdienst in Emmen

Drs. J.R.M. Hoogervorst houdt op 28 februari een lezing over Humanisme en godsdienst.

Plaats: De Schanshof, Laan van het Kwekebos 118 in Emmen.

Aanvang: 10.30 uur.

Thema-avond over Sociocratie in Assen

W.A.M. ter Horst van Delden zal een inleiding houden over Sociocratie.

Plaats: Stadsherberg, Oude Molenstraat 79, Assen

Aanvang: 20.00 uur.

Justitie viert jubileum

Op 1 januari 1968 werden voor het eerst humanistische raadslieden benoemd bij de Inrichtingen van Justitie. Het was een hele doorbraak toen na veel politieke strijd tien raadslieden in dienst traden onder leiding van Centraal Geestelijk Raadsman P.A.Pols. Tot dan toe werd het werk gedaan door vrijwilligers.

In 1993 is dit 25 jaar geleden. Reden voor de Dienst Humanistische Geestelijke Verzorging bij de Inrichtingen van Justitie om een symposium te organiseren. Dit zal op 26 februari worden gehouden in de Koningszaal in de Artis in Amsterdam. Onder de titel 'De gedachten zijn vrij' zullen verscheidene inleidingen worden gehouden door achtereenvolgens mr.C.Boey, voorzitter van de Vereniging van Gevangenisdirecteuren, prof.dr. H.P. Kunneman, hoogleraar en drs. J.H. Mooren, docent (beiden aan de Universiteit voor Humanistiek). Voorzitter is mr. A.J. Heerma van Voss. Voor verdere informatie kunt u bellen: 03404-52301.

Lust en verlangen- weekend voor alleenstaanden

In het weekend van 2, 3 en 4 april kunnen alleenstaande humanisten elkaar weer ontmoeten. Ditmaal zal dat plaatsvinden in het charmante 17-de eeuwse kasteeltje De Essenburg te Hierden bij Harderwijk. Er zal gelegenheid zijn voor gezamenlijke bezinning en ontspanning, zowel binnenshuis als in de prachtige omgeving van De Essenburg. Geïnspireerd door het winternummer van de Humanist overe lust koos de werkgroep Alleenstaande Humanisten als richtgevend thema: lust en verlangen. De volgende aspecten zullen ter sprake komen: de intimiteit van het aanraken en aangeraakt worden, de levenbrengende spanning van contacten, de eenzaamheid voorbij, seksualiteit: lust beleven, bedwingen of hanteren? Bij elk aspect kan ieder zich de vraag stellen: wat zoek ik als mens en als man of vrouw? Het kan verrijkend zijn naar elkaars antwoorden te luisteren en ervaringen uit te wisselen. Leeftijdsgrenzen worden niet gesteld, maar de activiteiten worden gericht op mensen in de leeftijdsgroep van 40 tot 60 jaar.

Het weekend duurt van vrijdag 19.00 uur (broodjes en koffie staan klaar) tot zondag 16.00 uur. In De Essenburg zijn voornamelijk twee- en slechts enkele éénpersoonskamers beschikbaar. Dankzij

subsidie zijn de kosten beperkt tot f 190,-.

U kunt zich voor dit weekend aanmelden bij de voorzitter van de Werkgroep Alleenstaande Humanisten, Agnes de la Rie, liefst telefonisch (05910-22648), Laan van de Marel 621, 7823 BS Emmen. Bij aanmelding wordt nadere informatie verstrekt, o.a. over de wijze van betaling. Pas na betaling van de deelnemerskosten, die vóór 20 februari binnen moeten zijn, wordt u als deelnemer ingeschreven. Er is steeds grote belangstelling, wees er dus snel bij!

De werkgroep organiseert alleen het weekend. Daarnaast zijn er regionale of plaatselijke activiteiten, door anderen opgezet: in Haarlem, Den Haag, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, en in Eindhoven.

Zwart-Wit, eerste thema van project Samen Leven

'Samen Leven' is het belangrijkste vormingsproject van het Humanistisch Verbond voor de komende paar jaar. Vanuit humanistische normen en waarden wordt kritisch gekeken naar het contact tussen mensen met een verschillende achtergrond. Situaties in het alledaagse leven staan centraal. Het eerste thema 'Zwart-Wit' gaat over het persoonlijke contact tussen Nederlanders en mensen met een andere culturele achtergrond. Het project kan worden uitgevoerd in plaatselijke afdelingen van het Humanistisch Verbond.

Op het Landelijk Humanistisch Centrum in Utrecht zijn een gratis folder en een documentatiemap verkrijgbaar. De map (180 pagina's) is in de eerste plaats bestemd voor projectorganisatoren en gespreksbegeleiders, maar is ook verkrijgbaar voor belangstellenden. Prijs: f 15,- voor leden van het Humanistisch Verbond, f 25,- voor niet-leden. Voor verzending wordt f 7,50 extra gerekend. Bestellen door overschrijving van het bedrag op postgiro 197930 t.n.v. het Humanistisch Verbond o.v.v. 'Map Samen Leven'.

**"ACH, DE TIJD HEELT
ALLE WONDEN."**

**MAAR MOET IEMAND DAAR
IN Z'N EENTJE OP WACHTEN?**

Als je een dierbare verliest laat dat ernstige littekens achter. Littekens, die na verloop van tijd alleen maar schrijnender worden. Omdat veel mensen nog steeds denken dat zoiets na een paar maanden wel over is. En niet meer de moeite nemen om even langs te komen.

Maar verdriet slijt niet vanzelf. Daar heb je anderen bij nodig. En één daarvan bent u.

MEDELIJDEN HELPT NIET. MEELEVEN WEL.

SIRE